

นางมโนห์รา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์*

สิริวรรณ วงษ์ทัด**

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาและวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รา ฉบับจังหวัดจันทบุรี เนื้อหางานวิจัยแบ่งเป็น ๕ บท บทที่ ๑ บทนำ กล่าวถึงความสำคัญของปัญหาและความมุ่งหมาย บทที่ ๒ ภูมิหลังต้นฉบับเรื่องนางมโนห์รา บทที่ ๓ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องนางมโนห์ราเชิงวรรณกรรม บทที่ ๔ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องนางมโนห์ราเชิงสังคม บทที่ ๕ สรุปและข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าต้นฉบับลายมือเรื่องนางมโนห์ราบันทึกเป็นอักษรไทยภาษาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รูปแบบอักษร อักษรวิธีแตกต่างจากปัจจุบัน วิธีการเขียนคำส่วนใหญ่เขียนตามการออกเสียง มีการใช้เครื่องหมายแทนสระ และเครื่องหมายประกอบการเขียน กลวิธีการประพันธ์ใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์ การใช้คำส่วนใหญ่เรียบง่าย มีการใช้คำเก่า คำแปลก คำตามสำเนียงท้องถิ่น การใช้ทวิโวหาร และมีการใช้วิธีการเขียนที่เป็นลักษณะเฉพาะของผู้แต่งด้วย รูปแบบการแต่งเป็นไปตามรูปแบบของวรรณกรรมและนิทานชาดก

กลวิธีการสร้างเรื่องทั้งโครงเรื่อง เนื้อเรื่อง ฉาก ลักษณะนิสัย พฤติกรรมของตัวละครเกี่ยวโยงสัมพันธ์กัน และแสดงถึงสาระสำคัญของเรื่องอย่างชัดเจน คือความรัก สาระดั่งรองคือ การพลัดพราก และการผจญภัยแนวเรื่องเป็นแบบวรรณคดีไทยโบราณ โดยเฉพาะแนวการพลัดพรากคือการพลัดพรากระหว่างพระเอกกับนางเอก ตัวละครในเรื่องมีทั้งมนุษย์และอมมนุษย์ บทบาทของตัวละครกำหนดประเภทของตัวละครอย่างชัดเจน คือตัวละครเอก ตัวละครประกอบ ตัวละครฝ่ายดี ตัวละครฝ่ายร้าย

ด้านการศึกษาวิเคราะห์ในเชิงสังคมปรากฏความเชื่อของสังคมไทย มีทั้งความเชื่อทางพุทธศาสนา ความเชื่อพื้นบ้าน ได้แก่ ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ ไสยศาสตร์ เป็นต้น ด้านค่านิยมของ

*บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานการวิจัยเรื่อง นางมโนห์รา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์

**ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

สังคมไทยมีทั้งค่านิยมในอดีตและค่านิยมที่ยังประพฤติปฏิบัติอยู่ในปัจจุบัน ด้านวัฒนธรรม ประเพณี ไทย ปรากฏประเพณี วัฒนธรรมไทยด้านต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนไทยและบ่งบอกถึงความเป็นไทยอย่างเด่นชัด

Abstract

The purpose of this research is to study a Klon-suat named Manohra of the Chantaburi version. The research is divided into five chapters : Chapter I : Introduction : the significance of the problem and the purposes of the works, Chapter II : The background of this version of Manohra, Chapter III : Literary analysis, Chapter IV : Social analysis, and Chapter V : Conclusion and suggestions.

The consequences of the research reveal that the Manohra manuscript is written in Thai, both language and alphabet, of the early Rattanakosin period. The letters of the alphabet and the orthography are different from what they are now. The spellings of most words depend on their pronunciations, with various graphemes for the same vowels, together with punctuations. The meter used is the " Kapp". The use of words is simple, with the use of archaic, peculiar, regional and rhetorical expressions, which shows the outstanding capacity of the poet. The writing style is in the form of fiction and that of the Jataka tales.

The composites of the story, namely, the theme, the plot, and the characters' characteristics and behaviours are related to each other and clearly lead to the main theme, love. The secondary themes are separation and adventure. The theme of separation, especially of the hero and the heroine, is typical to classical Thai romance. The characters and both human-beings and non-human-beings, whose roles clearly categorise them into major and minor characters, and also into protagonists and antagonists.

On the social aspects, the story reveals Thai social beliefs, comprising Buddhism, witchcraft and astrology. As to Thai social values, There are both those extinct and those still preserved. As to cultural and traditional aspects, the story depicts the Thai ways of life through which the uniqueness of Thai traditions and culture is remarkably revealed.

ความสำคัญของเรื่องที่วิจัย

หลักฐานทางวรรณกรรมประเภทหนึ่งซึ่งพบอยู่เป็นจำนวนมากในภาคตะวันออกเฉียงใต้ วรรณกรรมประเภทกลอนสวด ซึ่งเนื้อหามีทั้งเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาซึ่งมีทั้งเรื่องของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ และเรื่องทั่วไปประเภทที่มีโครงสร้างของเรื่องตามรูปแบบเรื่องบันเทิงคดี เช่น เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ เป็นต้น วรรณกรรมกลอนสวดเป็นวรรณกรรมที่ผู้ประพันธ์แต่งขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้สวดในหมู่ผู้ฟังทั้งหลายที่มาร่วมทำกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่ก่อให้เกิด

เกิดความนิยม ความสนใจในหมู่ผู้ฟัง อีกทั้งยังทำให้วรรณกรรมกลอนสวดเป็นที่รู้จักแพร่หลายอีกด้วย วรรณกรรมกลอนสวดจัดเป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่ง หมายถึงวรรณกรรมคำกาพย์ที่นำมาอ่านเป็นทำนองสวด วรรณกรรมประเภทนี้แต่งด้วยกาพย์ชนิดต่าง ๆ ได้แก่ กาพย์ยานี ๑๑ กาพย์ฉบัง ๑๖ กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ และมีกาพย์ชนิดอื่น ๆ แทรกบ้างเล็กน้อย เนื้อเรื่องส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยมีเนื้อเรื่องที่มุ่งเสนอข้อธรรมะเพื่อการสั่งสอนทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่ง ได้แก่ ชาดก และเรื่องที่แต่งเลียนแบบชาดก (ศรีศิลป์ บุญจรัส, ๒๕๓๐, หน้า ๑)

ในอดีตวรรณกรรมกลอนสวดประเภทนิทานโดยเฉพาะเรื่องที่น่าเศร้าโศกหรือเนื้อเรื่องมาจากนิทานชาดกเป็นเรื่องประเภทหนึ่งที่นิยมนำมาใช้สวด ซึ่งผู้ฟังได้ทั้งความบันเทิงและคติธรรมที่แทรกอยู่ในเรื่อง และวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องหนึ่งที่เป็นที่รู้จักแพร่หลายเป็นที่นิยมในหมู่คนอ่าน คนฟัง คือเรื่องพระสุธนนางมโนห์รา

จากการศึกษาเรื่องพระสุธนนางมโนห์รามีสำนวนต่าง ๆ ทั้งสำนวนที่เป็นลายลักษณ์อักษรและมุขปาฐะ สำนวนที่เป็นลายลักษณ์อักษรได้แก่ สุธนชาดกในปัญญาสชาดก บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์รา กาพย์เรื่องมะโนราห์ในนิทานฉบับวัดมณีมาวาส จังหวัดสงขลา พระสุธนคำฉันท์ของพระยาอิศรานุภาพ (อ้น) คำกลอนเรื่องพระสุธนของนายพลอย พระสุธนร้อยแก้วของหลวงศรีอมรญาณ บทละครเรื่องนางมโนห์ราของกรมศิลปากร คำขอเรื่องเจ้าสุธนและเรื่องท้าวสีทนของภาคอีสาน (สุกัญญา สุจนายา, ๒๕๒๐, หน้า ๔-๕)

ส่วนเรื่องพระสุธนนางมโนห์ราที่เป็นสำนวนมุขปาฐะมีปรากฏในรูปเพลงพื้นบ้านคือ เพลงกล่อมเด็กภาคใต้และปรากฏในรูปนิทานพื้นบ้าน ได้แก่ นิทานพระสุธนมโนห์รา สำนวนจังหวัดสงขลา มี ๒ สำนวน นิทานพระสุธนภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากอำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี นิทานพระสุธนจังหวัดสุโขทัย นิทานพระสุธนของคนเมืองภาคเหนือ และนิทานมโนห์ราของชาวลื้อ (สุกัญญา สุจนายา, ๒๕๒๐, หน้า ๕)

นอกจากนั้นเรื่องพระสุธนนางมโนห์รายังมีปรากฏในต่างประเทศคือ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เอเชียใต้ และเอเชียตะวันออก ได้แก่ กัมพูชาในคัมภีร์มหาวิศสุ สุธนกุมารวาทานในคัมภีร์ทิวาทานในอินเดีย สุธนกนิษรยานในคัมภีร์อวาทานกัลปตาในแคชเมียร์ สุธนจักรในเขมรมโนห์รพิโยในพม่าและนิทานที่เกาะบอร์เนียวภาพจำหลักที่มหาสถูปโบโรบูดูร์ในอินโดนีเซีย (สุกัญญา สุจนายา, ๒๕๒๐, หน้า ๕)

เรื่องพระสุธนนางมโนห์รา นอกจากปรากฏในวรรณกรรมทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและมุขปาฐะแล้วเรื่องพระสุธนนางมโนห์รายังมีปรากฏในรูปแบบของการแสดงอีกด้วยคือ การแสดงประเภทละครชาตรีและโนรา ซึ่งเป็นการแสดงพื้นบ้านของภาคใต้

เรื่องนางมโนห์ราปรากฏสำนวนต่าง ๆ ในทุกภาคของประเทศไทย ดังเช่น สำนวนภาคกลาง ฉบับหอสมุดแห่งชาติมีประมาณ ๒๕ ฉบับ ฉบับจังหวัดเพชรบุรีพบแล้ว ๗ ฉบับ ฉบับจังหวัดลพบุรี

พบแล้ว ๒ ฉบับ (เสยห์ เกิดเจริญ, ๒๕๓๑, หน้า ๗) ฉบับจังหวัดกาญจนบุรี ๑ ฉบับ นอกจากนี้มีสำนวนภาคใต้ ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

สำหรับในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเรื่องพระสุธนนางมโนห์รา มีปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ คือ นิทานพื้นบ้านเรื่องพระสุธน อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี บทละครนอกเรื่องพระสุธน ฉบับวัดเนินสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี กลอนสวดเรื่องพระสุธน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ จังหวัดชลบุรี และฉบับหอสมุดรชมงคลภิเษก จังหวัดจันทบุรี และกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รา ฉบับหอสมุดรชมงคลภิเษก จังหวัดจันทบุรี

วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รา จัดเป็นเรื่องที่มีความสำคัญในจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องพระรถที่ชาวเมืองเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง มีหลักฐานเป็นสถานที่ ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน เช่น เมืองพระรถ (อำเภอพนัสนิคม) ถ้านางสิบสองที่อำเภอบ่อทอง เป็นต้น วรรณกรรมเรื่องนางมโนห์รายังเป็นเรื่องที่แพร่หลายและนิยมในจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพราะปรากฏต้นฉบับหลายฉบับหลายสำนวน ทั้งในรูปแบบนิทานพื้นบ้าน บทละคร และกลอนสวด ด้วยความแพร่หลายเรื่องพระสุธนนางมโนห์รา ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาเรื่องพระสุธนนางมโนห์ราฉบับหอสมุดรชมงคลภิเษก จังหวัดจันทบุรี ซึ่งเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ประเภทกลอนสวด ใช้ชื่อเรื่องว่า “นางมโนห์รา” ซึ่งเป็นฉบับที่สมบูรณ์มีทั้งหมด ๔ เล่ม สมุดไทย วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนี้แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ ๔ ชนิด คือ กาพย์ยานี กาพย์ฉับบึง กาพย์สุรางคนางค์ และพิลาป ในการศึกษาวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รา ฉบับหอสมุดรชมงคลภิเษก จังหวัดจันทบุรี ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์ด้านกลวิธีการประพันธ์ การสะท้อนภาพสังคม ลักษณะความเป็นท้องถิ่น และการปริวรรตอักษรวิธีในเรื่องให้เป็นการเขียนตามอักษรวิธีปัจจุบัน ทั้งนี้เพื่อเผยแพร่วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รา ฉบับหอสมุดรชมงคลภิเษก จังหวัดจันทบุรี ให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่นักวิชาการและคนทั้งหลาย

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑. เพื่อปริวรรตเอกสารโบราณประเภทสมุดไทย (กลอนสวด) เรื่อง “นางมโนห์รา” เป็นอักษรไทยปัจจุบัน

๒. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง “นางมโนห์รา” ในด้านลักษณะ รูปแบบ คำประพันธ์ สำนวนโวหาร ภาพพจน์ อักษรวิธีในการแต่ง การใช้เครื่องหมายต่าง ๆ ที่ปรากฏในเรื่อง

๓. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์เนื้อหาด้านการสะท้อนภาพสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิต

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. เผยแพร่วรรณกรรมท้องถิ่นประเภทวรรณกรรมกลอนสวดให้เป็นที่รู้จัก
๒. เกิดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านวรรณกรรม
๓. ทราบถึงกลวิธีการประพันธ์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง “นางมโนห์รา” ฉบับจังหวัดจันทบุรี
๔. ทราบถึงสภาพสังคม วิถีชีวิต วัฒนธรรมที่ปรากฏในเรื่อง
๕. ทราบถึงลักษณะความเป็นพื้นบ้านในด้านความคิด การใช้คำ สำนวน กลวิธีการประพันธ์

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รา ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร โดยมีวิธีการศึกษาวิจัยดังนี้คือ

๑. รวบรวมข้อมูลจากตำรา หนังสือ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย บทความ และเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย
๒. ศึกษาวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราอย่างละเอียดจากต้นฉบับที่นำมาเป็นข้อมูล
๓. กำหนดโครงสร้างของงานวิจัย
๔. ปรับวรรคต้นฉบับเอกสารลายมือวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราเป็นอักษร และอักษรวิธีปัจจุบัน
๕. จัดเรียงวรรคตอนตามแบบฉันทลักษณ์ และรูปแบบการประพันธ์แต่ละชนิด
๖. ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราตามจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้
๗. เรียบเรียงเสนอรายงานผลการวิจัย

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิเคราะห์และการปรับวรรคต้นฉบับใช้ข้อมูลจากเอกสารลายมือโบราณประเภทสมุดไทยหมูกาพย์ (กลอนสวด) เรื่อง “นางมโนห์รา” จำนวน ๔ เล่มสมุดไทยซึ่งพบที่หอสมุดรักษมงคลาภิเษก จังหวัดจันทบุรี

ลักษณะเอกสารเรื่องนางมโนห์รา

เอกสารต้นฉบับลายมือเรื่องนางมโนห์รา ฉบับที่ใช้ในการศึกษาวิเคราะห์นี้เป็นฉบับที่จำลองเอกสารเกิด เกิดขึ้นมอบให้หอสมุดรักษมงคลาภิเษก จังหวัดจันทบุรีเก็บรักษาไว้ตั้งแต่วันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ เป็นต้นมา และเจ้าหน้าที่หอสมุดได้จัดให้อยู่ในหมวดวรรณคดี ลำดับเลขที่ จบ.ส. ตู้ที่ ๑๐/๑ ชั้นที่ ๒/๑

ต้นฉบับวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รา ซึ่งในสมุดไทยเขียนว่า “นางมโนรา” ต้นฉบับลายมือเขียนมีทั้งหมด ๔ เล่ม อยู่ในสภาพดีคือ มีทั้งปกหน้าและปกหลัง ภายในเล่มไม่ปรากฏเป็นรูปเรื่องด้วยแมลง มีรอยเปื้อยบ้างเล็กน้อย ตัวอักษรลบเลือนปรากฏเพียงเล็กน้อย วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราบันทึกลงในสมุดไทยขาว เขียนด้วยหมึกสีดำ บันทึกเป็นอักษรไทย ภาษาไทย หน้าละ ๑๐ บรรทัด ลักษณะตัวอักษรเป็นตัวอักษรสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สันฐานตัวอักษรใกล้เคียงกับปัจจุบัน ส่วนอักษรวิธีต่างจากปัจจุบันคือ การสะกดการันต์เป็นแบบพื้นบ้าน หรือตามการออกเสียง สำเนียงท้องถิ่น การใช้เครื่องหมายต่างๆ ไม่เป็นระบบ ไม่สม่ำเสมอ ลายมือปานกลาง ตัวอักษรที่คัดลอกไม่สวยงามเหมือนลายมืออาลักษณ์ ลายมือไม่สม่ำเสมอคือ ไม่เหมือนกันทั้ง ๔ เล่ม

ผู้ประพันธ์หรือผู้คัดลอกเรื่องนางมโนห์ราในต้นฉบับ ไม่ปรากฏนาม แต่ใช้คำแทนตัวเองว่า “ข้า” ประพันธ์ด้วยกาพย์ยานี กาพย์ฉกัณฐ์ กาพย์สุรางคนางค์ และพิลาป ในตอนท้ายของเรื่อง ในสมุดไทยเล่มที่ ๔ ผู้ประพันธ์บันทึกไว้ว่า เรื่องนางมโนห์รา เขียนเสร็จเมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ พ.ศ. ๒๔๐๕ กับอีก ๓ เดือน ๕ วัน

ตัวอักษรและอักษรวิธีในต้นฉบับลายมือ

เอกสารต้นฉบับลายมือวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รา มีรูปแบบตัวอักษรและอักษรวิธีแตกต่างจากปัจจุบัน กล่าวคือ รูปพยัญชนะมีบางตัวที่แตกต่างไปจากรูปพยัญชนะปัจจุบันคือ ตัว ญ ฎ ฬ แต่ส่วนใหญ่มีรูปคล้ายคลึงกับรูปพยัญชนะปัจจุบัน นอกจากนี้มีการใช้พยัญชนะตัว ข และ ค ส่วนรูปพยัญชนะที่ไม่ปรากฏในต้นฉบับคือ ฎ ฑ ฒ ฮ ด้านสระนั้นในต้นฉบับปรากฏการใช้สระต่างๆ รูปสระส่วนใหญ่คล้ายกับรูปสระในปัจจุบัน มีเพียงสระ ๒ ตัวเท่านั้นที่ไม่ปรากฏในต้นฉบับคือ สระ แอะ และ อัวะ ด้านวรรณยุกต์ในต้นฉบับปรากฏรูปวรรณยุกต์ ๓ รูปคือ รูปเอก โท จัตวา รูปวรรณยุกต์ที่ไม่ปรากฏคือ รูปตรี

นอกจากด้านพยัญชนะ สระ วรรณยุกต์แล้ว ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รายังมีการใช้เครื่องหมายต่างๆ อีกด้วย คือ เครื่องหมายที่ใช้แทนเสียงสระ หรือประกอบเสียงสระ ได้แก่ ไม้หันอากาศ ฟันหนู ฟันทอง นิลหิต ไม้ไต่คู้ ดังตัวอย่าง คำ พรธยา อ่านว่า ภรรยา พรหมวิหาร อ่านว่า พรหมวิหาร เป็นต้น เครื่องหมายอีกประเภทหนึ่งคือ เครื่องหมายที่ใช้ประกอบการเขียน ได้แก่ ไม้ยมก ฟองมัน นขลิขิต ปีกกา เป็นต้น ดังตัวอย่าง เอาอื่น ๆ ไป เคย (เหล่น) เข้าในห้อง อ่านว่า เคยเข้าในห้อง เป็นต้น และมีการใช้ตัวเลขประกอบการเขียนด้วย

ลักษณะการประสมคำและการอ่าน

การประสมคำและการอ่านต้นฉบับลายมือเรื่องนางมโนห์ราค่อนข้างใกล้เคียงกับการประสมคำและการอ่านในปัจจุบัน แต่เนื่องจากการสะกดการันต์ส่วนใหญ่เป็นไปตามเสียงพูดจึงมีคำเป็นจำนวน

มากที่เขียนและออกเสียงแตกต่างไปจากคำปัจจุบัน ดังนี้คือ

๑. การเขียนพยัญชนะ ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รา มีวิธีการเขียนต่าง ๆ ที่แตกต่างไปจากปัจจุบัน อันแสดงถึงลักษณะความเป็นวรรณกรรมท้องถิ่น และลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมเรื่องนี้ ดังเช่น การเขียนรูปพยัญชนะร่วม คำ ภิชุ (ภิกขุ) เมตว (เมตตา) อนิจา (อนิจา) การใช้รูปพยัญชนะต้น เช่น คำ คางใน (ข้างใน) แหม่มขึ้น (แหม่มขึ้น) ยาดิ (ญาติ) เป็นต้น การใช้พยัญชนะตัวสะกด เช่น คำ บาพ (บาป) สังเวท (สังเวช) เป็นต้น การใช้ ย และ อ สะกดท้ายคำ เช่น คำ ชีวีย จอร์ลีย (จอร์ลี) พาทีอ (พาที) ทือ เป็นต้น การประวิสรรชนีย์ท้ายคำ เช่น คำ ผะทัง พระระ (พระรณ) เป็นต้น และการเขียนคำตามการออกเสียง เช่น คำ มอระกค (มรกต) คำหรวด (ตำรวจ) อุบปะชา (อุปัชฌาย์) เป็นต้น

๒. การเขียนรูปสระและตำแหน่งสระ ในต้นฉบับลายมือเรื่องนางมโนห์รา มีการใช้สระในการเขียนต่างไปจากปัจจุบัน สระบางตัวไม่มีใช้ในปัจจุบัน นอกจากนี้การวางตำแหน่งสระในบางคำก็แตกต่างไปจากปัจจุบัน กล่าวคือ ด้านการใช้สระ เช่น สระอะ เขียนเป็น สระออ สระอา เขียนเป็น สระอะ สระอิ เขียนเป็น สระอี สระอิ เขียนเป็น สระอิ เช่น คำ ก้ามอฮี่ (ก้ามะหิ) ประสาท (ปราสาท) กิริยา (กิริยา) ลิลว (ลิลา) เป็นต้น ส่วนด้านตำแหน่งสระในต้นฉบับมีคำบางคำที่มีการวางตำแหน่งสระต่างจากปัจจุบัน มีทั้งเขียนบนพยัญชนะตัวแรกจำพวกที่เป็นคำควบกล้ำ และเขียนไว้บนหรือใต้พยัญชนะตัวที่ ๒ หรือตัวที่ ๓ ดังตัวอย่าง กลีบ (กลีบ) พริ้มเพรา (พริ้มเพรา) เกี้ยว (เกี้ยว) เป็นต้น

๓. วรรณยุกต์และตำแหน่งวรรณยุกต์ ต้นฉบับลายมือเรื่องนางมโนห์รา มีคำบางคำที่มีเสียงวรรณยุกต์ต่างไปจากปัจจุบัน กล่าวคือ คำปัจจุบันใช้รูปวรรณยุกต์ แต่ในต้นฉบับไม่ใช้หรือคำปัจจุบันไม่ใช้รูปวรรณยุกต์แต่ในต้นฉบับใช้นอกจากนั้นการวางตำแหน่งวรรณยุกต์มีคำบางคำที่วางตำแหน่งแตกต่างจากคำปัจจุบัน เช่น เสียงวรรณยุกต์ได้แก่ พึง (พึง) ไม่ตรี (ไมตรี) ให้ (ให้) เป็นต้น ตำแหน่งวรรณยุกต์ เช่น ร้อนรน (ร้อนรน) ย่อม (ย่อม) ไพร (ไพร) เป็นต้น

กลวิธีการประพันธ์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รา

ต้นฉบับลายมือเรื่องนางมโนห์ราจากการศึกษาพบว่าผู้แต่งใช้กลวิธีการประพันธ์ตามแบบแผนการแต่งวรรณคดีไทยทั่วไป และการใช้กลวิธีของผู้แต่งเองอันแสดงถึงลักษณะเฉพาะของเรื่อง กลวิธีการประพันธ์เรื่องนางมโนห์ราจำแนกได้ดังนี้คือ

๑. บทประณามพจน์ วรรณคดีไทยส่วนใหญ่มีบทประณามพจน์หรือบทไหว้ครูในตอนต้นเรื่อง กล่าวบูชาพระรัตนตรัย เทพเจ้าเทวดา ครูบาอาจารย์ บิดามารดา ในเรื่องนางมโนห์ราผู้แต่งได้แต่งบทประณามพจน์กราบบูชาพระรัตนตรัย บิดามารดา ครูพักอภัยร อุปัชฌาย์อาจารย์และคุณศีลคุณทาน ดังคำกลอน

ข้าขอบังคม	ยอกรประนม	ประณตบทมลาย
สมเด็จพระเจ้า	อันเจ้านิพพาน	โปรดสัตว์สงสาร
ไหว้คุณพระพุทธ	ห้าสิบหกบริสุทธิ	นบเหนือเกศี
ไหว้คุณพระธรรม	สามสิบแปดคัมภีร์	คุณสงฆ์สิบสี่
คุณพระปิฎมรรค	ครูพักอักษร	อุปฌาย์อาจารย์
ยอกรไหว้สิ้น	คุณศีลคุณทาน	ขอกล่าวตำนาน
		สุทธมนโหรรา

(นางมโนหรรา เล่ม ๑, หน้า ๑-๒)

๒. รูปแบบนิทานชาดก นิทานชาดกเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระชาติต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์ อดีตชาติของพระพุทธเจ้า ต้นฉบับลายมือเรื่องนางมโนหรรา เมืองคัปรกอบของเรื่องตามรูปแบบนิทานชาดกดังนี้คือ

๒.๑ ปัจจุบันวัตถุ คือเหตุการณ์เริ่มต้นซึ่งเป็นสาเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงหยิบยกเรื่องราวในอดีตหรือที่เรียกว่าชาดก ในเรื่องนางมโนหรรากล่าวถึงพระพุทธเจ้าประทับที่เชตุวันนาราม มีสาวกทูลถามถึงพระภิกษุที่กระสันมาตุคาม (ผู้หญิง) พระพุทธองค์จึงเล่าอดีตชาติเมื่อสาวพระชาติเป็นพระสุธน

ว่าองค์ศาสดา	เสด็จในมหา	เชตุวันนาราม
ภิกษุหนึ่งนั้น	กระสันมาตุคาม	สาวกทูลความ
ชักเอาบุพชาติ	ชาดกนิบาต	เทศนาโปรดปราน
ปางโพธิสัตว์	เที่ยวท่องทรมาน	สืบสร้างสมภาร
เมื่อสาวพระชาติ	ชื่อสุธนราช	พูนเพิ่มบารมี
เพราะมาตุคาม	ความยากแสนทวี	ได้ตามมเหสี
	ชักเอาเรื่องนี้	มาตรัสเทศนา

(นางมโนหรรา เล่ม ๑, หน้า ๒)

๒.๒ อดีตวัตถุ คือเรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าที่ทรงยกมาแสดง ในเรื่องนางมโนหรรา พระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องนางมโนหรรา ซึ่งในเรื่องพระพุทธองค์คือ พระสุธน

๒.๓ สโมธาน คือการเชื่อมโยงปัจจุบันวัตถุและอดีตวัตถุเข้าด้วยกันโดยระบุบุคคลในอดีตวัตถุเป็นผู้เดียวกันกับที่ปรากฏในปัจจุบันวัตถุ ในเรื่องนางมโนหรราตอนท้ายเรื่องผู้แต่งระบุว่าตัวละครในเรื่องกลับชาติมาเกิดเป็นใครในปัจจุบันวัตถุ ดังคำกลอน

อันพญานาคราช	ซึ่งได้นาคบาท	มาแต่พรานป่า
สวัสดิกลับชาติ	คือองค์โมกข์ลลา	ผู้เป็นมหา
ประสพญาติ	ซึ่งนางเทวี	สาวกเขียวชาญ
สวัสดิกลับชาติ	ที่สุคตวสาน	สั่งบอกภูบาล
	กัสสโปอาจารย์	ผู้ชาญปรีชา

อันองค์มโนห์รา	เมื่อกลับชาติมา	มิได้หลีกหนี
คือองค์พิมพ์า	สุนทรเทวี	ชนกชนนี
สุธนราชา	เมื่อกลับชาติมา	ที่สุคตวสาน
คือองค์ชินรส	พระทศพลญาณ	พระศาสดาจารย์
		โปรดปรานปรานี

(นางมโนห์รา เล่ม ๔, หน้า ๖๖-๖๘)

๓. การรวบรัดในการแต่ง กลวิธีนี้นับว่าเป็นลักษณะเฉพาะของผู้แต่งซึ่งไม่พบในเรื่องอื่นๆ โดยเฉพาะวรรณคดีราชสำนัก การรวบรัดในการแต่งเป็นตอนที่ผู้แต่งเห็นว่าเป็นเรื่องที่ผู้อ่านได้อ่านอยู่บ่อยๆ มีปรากฏอยู่ในเรื่องอื่นๆ เสมอ ผู้แต่งจะรวบรัดให้กระชับ หรือในตอนที่ผู้แต่งเห็นว่าไม่สำคัญต่อเนื้อเรื่องก็จะข้ามไปไม่เขียนบรรยายไว้ อาจสันนิษฐานได้ว่าขณะที่แต่งนั้นอยู่ในช่วงเวลาที่กำลังสวดเพื่อไม่ให้เนื้อเรื่องเย็นเยือกเกินไปที่จะทำให้ผู้ฟังหมดความสนใจฟัง ผู้แต่ง (ผู้สวด) จึงรวบรัดให้กระชับดังตัวอย่างในตอนที่พระสุธนต่อสู้กับยักษ์ขณะออกติดตามนางมโนห์รา ผู้แต่งเขียนอย่างรวบรัดว่า

รบราญมารักษ์	ได้ฟังมาก	มีทุกนิทาน
ครั้งจะพรรณนา	จะซ้ำป่วยการ	พระแสงศรผลาญ
		ขุนมารมรณา

(นางมโนห์รา เล่ม ๓, หน้า ๔๔)

๔. การอธิบายของผู้แต่ง ต้นฉบับลายมือเรื่องนางมโนห์ราผู้แต่งใช้กลวิธีการอธิบายไว้ในเรื่องเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจการกระทำของตัวละคร คือการอธิบายพฤติกรรมของตัวละคร ดังในตอนนี้นางมโนห์ราบินออกจากเมืองอูครปัญจนางมิได้บินไปหาพระสุธนที่กองทัพ ทั้งๆ ที่นางสามารถไปได้ผู้แต่งได้เขียนอธิบายว่าการที่นางไม่บินไปหาพระสุธนเพราะมีสาเหตุมาจากคำอธิษฐานของนางในชาติก่อนที่นางและพระสุธนเกิดเป็นนางเมรีและพระรถว่า ในชาติก่อนนี้นางเมรีตามพระรถจนกระทั่งสิ้นชีวิต นางเมรีจึงอธิษฐานว่าชาติหน้า (ในชาติที่นางเกิดเป็นนางมโนห์ราและพระรถเกิดเป็นพระสุธน) ขอให้พระสุธนเป็นฝ่ายตามนางบ้าง ดังคำกลอน

๕.๑ ภาพขยนิ ดังตัวอย่างคำประพันธ์

ครันอยู่จำเนียรการ	พระกุมารจำเรียวัย
บิตรงค์ผู้ทรงชัย	จัดสรรให้เจ้ามาภมาย
ให้บุตรเสนา	ซึ่งหมดหน้ามาภมาย
ให้เฝ้าพระลูกชาย	ดังตามที่เหมือนบิดา

๕.๒ ภาพยนตร์ดังตัวอย่างคำประพันธ์
กล่าวถึงเมืองหนึ่งโสกา มีนามชื่อว่า
ปัญจนครเวียงไชย
อยู่หนประจิมทิศ แดนต่อแดน
ได้สืบห้าโยชน์ประมาณ

(นางมโนห์ราเล่ม๑, หน้า๑๐)

๕.๓ กาพย์สุรางคนางค์ ดังตัวอย่างคำประพันธ์

พระแสงศรไป สนั่นหวั่นไหว ค้างฟ้าฟาดสาย
ไฟกรดแหวกม่าน เป็นทางสบาย ไม่มีระคาย ราคีสิ่งใด
เดินพลางโหยหา นิเวศนครา เจ้าอยู่ถึงไหน
แต่ตั้งความเพียร ชีพเจียนบรรลีย์ เมื่อไรจะได้ ประสบพักตรา
(นางมโนห์รา เล่ม ๓, หน้า ๔๘)

๕.๔ พิลاپ เป็นคำประพันธ์ที่มีลักษณะเหมือนกาพย์สุรางคนางค์ทุกประการ นิยมใช้ในกลอนสวดเกือบทุกเรื่อง กาพย์“พิลاپ” ใช้พรรณนาความคอนเสิร์ฟ โศก คร่ำครวญ อาลัยอาวรณ์ของตัวละคร ในการอ่านหรือสวดแตกต่างกันไปจากกาพย์สุรางคนางค์ ท่วงทำนองซ้ำอาจมีเงื่อนไขให้ทอดเสียงยาวขึ้น น้ำเสียงแผ่อารมณ์เศร้า ดังตัวอย่างในตอนที่พระสุธนและนางมโนห์ราพบกันที่เมืองไกรลาส ทั้งสองต่างร่ำไห้คร่ำครวญ รวมทั้งพวกนางกำนัลที่ติดตาม ต่างก็ร้องไห้ร่วมด้วย บรรยายภาพมีแต่ความเศร้าโศก

กอดบาทเข้าแล้ว พ่อเอ๋ยเมียแก้ว ตั้งหน้าทอหยหา
ว่าแต่เท่านั้น อัดอันอุรา ชบเสียวพักตรา กลือกกลิ้งนึ่งไป
สุธนทรงธรรม สุดที่จะกลั้น ความโศกไว้ได้
ชบพักตร์พิงเศศ ชลเนตรนองไหล แม่เอ๋ยจักได้ มาพบพักตรา
คร่ำได้เท่านั้น สะอื้นอัดอั้น ไม่ผ่อนนาสา
พระกรเบื้องซ้าย ฟ่ายพระชลนา พระกรเบื้องขวา ลูบปฤษฎางค์นาง
สองกษัตริย์นั้น เพียงชีพชีวัน จะวายจากร่าง
แผ่นแก้วไขลงจ่า ซึ่งมาด้วยนาง พลงโศกปมวง จะวอดวายปราณ
(นางมโนห์รา เล่ม ๔, หน้า ๑๔-๑๕)

ลักษณะคำประพันธ์ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราส่วนใหญ่เป็นไปตามฉันทลักษณ์ แต่มีบางตอนที่มีลักษณะการเขียนตามแบบพื้นบ้าน อันแสดงถึงความเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นที่ผู้เขียนไม่เคร่งครัดในการแต่งฉากเช่นกวีในราชสำนัก ดังตัวอย่าง

กูอยู่ได้ยาก เป็นกรรมวิบาก จึงจากวงศา
แต่องค์เดียว เทียวสัญจรมา เพราะความเสนาหา ทรมากายตน
(นางมโนห์รา เล่ม ๓, หน้า ๔๑)

ในตอนนี้จะเห็นว่าในวรรคที่ ๔ ผู้แต่งใช้คำเพียง ๓ คำ ซึ่งตามฉันทลักษณ์ต้องมี ๔ คำ หรือ อีกตัวอย่างหนึ่งตอนที่พระสุรณหัมที่เลี้ยงมหาดเล็กตามเสด็จเมื่อพระองค์จะออกจากวังเพื่อไปตามนางมโนห์รา ในวรรคแรกของบทผู้แต่งใช้คำ ๕ คำ

โพธิสัตว์ตรัสห้าม ทั้งปวงจะตาม เข้าไปที่ไหน
จงอยู่นครา รักษาเวียงไชย แล้วเอาใจใส่ ในกิจราชการ
(นางมโนห์รา เล่ม ๓, หน้า ๒๐)

นอกจากนั้นในด้านการใช้คำให้มีสัมผัสคล้องจองกันเพื่อให้เกิดความไพเราะแก่บทกลอน ผู้แต่งได้สร้างคำเพื่อให้การรับสัมผัสกัน ดังตัวอย่างคำกลอน

หากไม่ปลดปลง ถ้ายืนชิง เสียในไพรป่า
โลหิตมังส เนื้อหนังกายา จะเป็นภักษา แก่สัตว์ในไพร
(นางมโนห์รา เล่ม ๓, หน้า ๖๐)

ในตอนนี้ผู้แต่งใช้คำ “มังส” ซึ่งคำที่ถูกต้องคือ “มังสา” ทั้งนี้เพื่อให้รับสัมผัสกับคำว่า “หนัง” ในวรรคถัดไป

การวิเคราะห์เนื้อหาวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รา

ในการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราผู้วิจัยนำเสนอผลการวิเคราะห์ด้านต่าง ๆ ดังนี้คือ

๑. โครงเรื่อง เรื่องนางมโนห์รา มีโครงเรื่องประกอบด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นปัญหาข้อขัดแย้งอันเกิดจากพฤติกรรมของตัวละคร เหตุการณ์แวดล้อม และความขัดแย้งในจิตใจของตัวละคร ซึ่งผู้แต่งได้เชื่อมโยงพฤติกรรมของตัวละครและเหตุการณ์แต่ละตอนให้ประสานสอดคล้องกันตามลำดับประดุจลูกโซ่เกี่ยวเนื่องกัน และเรื่องจะทวีความเข้มข้นขึ้นเรื่อย ๆ จนเกือบถึงปลายเรื่อง ปมปัญหาต่าง ๆ จึงคลี่คลายและบรรลุดังจุดสุดยอดในที่สุด

เรื่องนางมโนห์รา มีโครงเรื่อง ดังนี้คือ

ตอนเปิดเรื่องบรรยายสภาพความยิ่งใหญ่ของเมืองอุดรปัญจา และกำเนิดของพระสุรณ ซึ่งมีเหตุการณ์พิสดารเกิดขึ้นตามมาด้วย จากนั้นเริ่มเข้าสู่ปมปัญหาแรกของเรื่องคือ กล่าวถึงเมืองปัญจาซึ่งอยู่ติดกับเมืองอุดรปัญจาเกิดความแห้งแล้งฝนไม่ตกตามฤดูกาล เจ้าเมืองสั่งให้พราหมณ์มาจับพญานาคขมภูจิตร สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของเมืองอุดรปัญจาที่ทำให้เมืองเกิดความอุดมสมบูรณ์ ความขัดแย้งจึงเกิดขึ้นระหว่าง

พญานาคกับพราหมณ์เมืองปัญจา ผู้แต่งสร้างความขัดแย้งลำดับที่ ๒ ระหว่างพราหมณ์กับพราหมณ์ ให้เกิดขึ้นเมื่อพราหมณ์มาช่วยพญานาค โดยฆ่าพราหมณ์ตาย

ผู้แต่งผูกเรื่องให้ดำเนินต่อไปอย่างสอดคล้องต่อเนื่องและเป็นเหตุเป็นผลกัน เมื่อพราหมณ์จะจับนางมโนห์ราได้มาขออภัยบ่วงบาปจากพญานาคขมขื่น ซึ่งพญานาคจำใจต้องให้เพื่อตอบแทนบุญคุณที่พราหมณ์เคยช่วยชีวิตไว้ การที่พราหมณ์จับนางมโนห์ราจึงก่อให้เกิดความขัดแย้งเป็นลำดับสามของเรื่องระหว่างพราหมณ์กับนางมโนห์รา และความขัดแย้งนี้ทำให้ชีวิตของนางมโนห์ราต้องเปลี่ยนแปลงคือ นางต้องมาใช้ชีวิตเยี่ยงมนุษย์ โดยเป็นมเหสีของพระสุธน

ผู้แต่งสร้างปมปัญหาของเรื่องทำให้เรื่องเกิดความเข้มข้นขึ้นอีกโดยสร้างความขัดแย้งระหว่างพระสุธนกับปุโรหิตเนื่องจากความโกรธแค้นความอาฆาตของปุโรหิตที่มีต่อพระสุธน และผู้แต่งสร้างความสมเหตุสมผลให้แก่เรื่องเพื่อให้เกิดเหตุการณ์อันเนื่องมาจากความแค้นของปุโรหิต โดยผูกเรื่องให้มีเมือง เมืองหนึ่งยกกองทัพมารุกรานเมืองอุดรปัญจา ปุโรหิตทูลเสนอพระบิดาของพระสุธนให้พระสุธนยกกองทัพออกไปสู้รบ เพื่อหวังให้พระสุธนถูกข้าศึกฆ่า

สืบเนื่องมาจากความขัดแย้งระหว่างพระสุธนกับปุโรหิต เป็นผลให้เกิดข้อขัดแย้งระหว่างปุโรหิตกับนางมโนห์ราด้วยเมื่อปุโรหิตทูลพระบิดาของพระสุธนอนุญาตให้จับนางมโนห์ราตามบัญชาญ์ ทำให้นางมโนห์ราต้องหนีไปเมืองไกรลาส และด้วยความขัดแย้งระหว่างปุโรหิตกับพระสุธนและนางมโนห์ราทำให้เกิดการพลัดพรากระหว่างพระสุธนกับนางมโนห์รา เกิดเหตุการณ์การผจญภัย การต่อสู้ แสดงถึงความสามารถในการใช้อาวุธ ความกล้าหาญของพระสุธนขณะเดินทางผ่านป่าหิมพานต์ไปเมืองไกรลาสเพื่อตามหานางมโนห์รา เมื่อเรื่องดำเนินมาจนจะจบเรื่องพระสุธนพบนางมโนห์รา ผู้แต่งได้ผูกปมเป็นปมสุดท้ายของเรื่องคือสร้างปัญหาให้พระสุธนต้องแก้ไขคือ การทดสอบความสามารถและความจำของพระสุธน ซึ่งพระสุธนได้แสดงความสามารถให้เป็นที่ประจักษ์แก่ท้าวประทุมพระบิดาของนางมโนห์ราและชาวเมืองไกรลาส ท้าวประทุมยอมรับพระสุธน จัดงานอภิเษกระหว่างพระสุธนกับนางมโนห์รา เรื่องจึงถึงจุดสุดขั้วจากนั้นเป็นเหตุการณ์แสดงถึงสัมพันธ์ไมตรีระหว่างเมืองอุดรปัญจากับเมืองไกรลาส การครองเมืองอุดรปัญจาและเมืองไกรลาสของพระสุธนและนางมโนห์รา และจบเรื่องด้วยการประมุขชาดก

โครงเรื่องนางมโนห์ราจะเห็นว่า เป็นไปตามโครงเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ตามที่นิยมกันในวรรณคดีไทยดังที่เสฐียร โกเศศ (๒๕๐๗, หน้า ๑๓๒) ได้กล่าวไว้ว่า

...วรรณคดีไทยก็เหมือนกับแต่งเรื่องละคร ต้องแต่งเป็นแบบเดียวกันคือ พระเอกเป็นลูกกษัตริย์ ไปเรียนศิลปศาสตร์กับพระฤๅษีแล้วได้นางเอกเป็นเมีย แต่ถูกยักษ์ลักเอาเมียไป หรือ ไม่ก็ลักลูกสาวยักษ์และนำยักษ์ซึ่งเป็นพ่อของเมียตาย ดังนั้นเป็นต้น ไม่มีใครแต่งเรื่องให้ออกจากแนวนี้หรือแบบนี้ไปได้ จะมีที่แตกต่างออกไปบ้างก็เป็นส่วนย่อยเท่านั้น...

สำหรับโครงเรื่องนางมโนห์ราจะเห็นได้ว่า เป็นไปตามแนวที่เสฐียร โกเศศได้กล่าวไว้คือ พระเอกเป็นลูกกษัตริย์ศึกษาศิลปศาสตร์กับอาจารย์จนเก่งกล้าสามารถ จากนั้นได้นางเอกเป็นเมียแต่ ผิดแปลกไปตรงที่นางเอกมิได้ถูกยักยักไป แต่หนีไป พระเอกต้องติดตามต่อสู้กับสัตว์ร้าย ยักษ์และ อุปสรรคต่างๆ จนได้พบนางเอก

๒. สารัตถะหรือแก่นของเรื่อง วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รา มีแก่นเรื่องสำคัญ คือ ความรัก โดยเฉพาะความรักระหว่างบุรุษกับสตรี โดยผู้แต่งบอกให้ผู้อ่านทราบตั้งแต่ต้นเรื่อง การที่พระ พุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องนางมโนห์ราให้พระสงฆ์สาวกฟังเนื่องมาจากมีภิกษุรูปหนึ่งเกิดความรักต่อสตรี จึง เกิดความทุกข์ตามมา เป็นเหตุให้พระพุทธร่องค์ทรงระลึกถึงพระชาติ ชาติหนึ่งขณะเป็นพระโพธิสัตว์ ที่ต้องได้รับความทุกข์ ความโศกอันเนื่องมาจากความรักที่มีต่อสตรีเช่นกัน ดังคำกลอนที่ว่า

เมื่อเสวยพระชาติ ชื่อสุธนราชน ได้ตามมเหสี
เพราะมาตุคาม ความยากแสนทวี ชักเอาเรื่องนี้ มาดรัสเทศนา
(นางมโนห์รา เล่ม ๑, หน้า ๒)

การดำเนินเรื่องตอนต่อ ๆ มา เหตุการณ์ในเรื่องแสดงให้เห็นถึงสารัตถะสำคัญของเรื่องโดย คลอด กล่าวคือการที่พระสุธนเดินทางออกจากเมืองไปตามหานางมโนห์ราที่หนีไปเมืองไกรลาสก็ด้วย ความรักที่พระสุธนมีต่อนางมโนห์ราแม้ว่าระหว่างการเดินทางต้องประสบกับความลำบาก ต้องเสี่ยงภัย แทบเอาชีวิตไม่รอด แต่พระสุธนก็มีได้ยื้อต่อ ยังติดตามหา ต้องเสี่ยงภัยอันตรายเพื่อให้ได้พบกับนาง มโนห์ราหญิงอันเป็นที่รักยิ่ง ดังคำกลอนตอนที่พระสุธนเดินทางมาถึงภูเขาเงิน ภูเขาทอง ภูเขาแก้ว พระสุธนได้พุดร่าพันถึงความทุกข์ยาก ความลำบากที่ต้องประสบก็เนื่องด้วยความรักที่มีต่อนางมโนห์รา เป็นแรงผลักดันให้ติดตามนาง เพื่อจะได้พบนาง

โอ้อ้ออกริษม ระบมกรมกริษม เพราะแก้วกีนรา
พี่ตั้งใจตาม ด้วยความเสนาหา จะขอเห็นหน้า อยู่ฐานที่ใด
(นางมโนห์รา เล่ม ๓, หน้า ๕๔)

ส่วนสารัตถะรองของเรื่องนางมโนห์ราคือ การพลัดพราก ในเรื่องนี้มีทั้งการพลัดพรากจาก บ้านเมือง การพลัดพรากระหว่างสามีกับภรรยา การพลัดพรากระหว่างบิดามารดากับบุตร การพลัดพราก ระหว่างพี่กับน้อง ดังนี้คือ

๑) การพลัดพรากจากบ้านเมือง ตัวละครที่แสดงถึงการพลัดพรากจากบ้านเมืองคือ พระสุธนและนางมโนห์รา พระสุธนต้องพลัดพรากจากบ้านเมืองเมื่อต้องยกกองทัพไปสู้รบกับกองทัพ

เมื่อนันทราชที่มาโจมตีเพื่อจะมาแย่งชิงนางมโนห์รา และเมื่อเดินทางออกติดตามหานางมโนห์ราที่หนีไปเมืองไกรลาส ซึ่งการพลัดพรากครั้งนี้เป็นเวลาที่ยาวนานถึง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน สำหรับนางมโนห์ราต้องพลัดพรากจากเมืองไกรลาส ก็ด้วยนางถูกพรานบุญจับตัวมาถวายพระสุธน

๒) การพลัดพรากระหว่างสามี ภรรยา การพลัดพรากกรณีนี้คือ การพลัดพรากระหว่างพระสุธนกับนางมโนห์รา เหตุที่ต้องพลัดพรากจากกันก็ด้วยสาเหตุแรกคือ พระสุธนต้องยกกองทัพไปทำสงครามกับกองทัพเมืองนันทราช สาเหตุประการที่ ๒ คือ การหนีเพื่อเอาชีวิตรอดของนางมโนห์รา เมื่อจะถูกจับบูชาญ การพลัดพรากครั้งนี้ก่อให้เกิดความเศร้าโศก ความทุกข์ระทมอย่างยิ่งแก่คนทั้งสอง

๓) การพลัดพรากระหว่างบิดามารดากับบุตร การพลัดพรากกรณีนี้ในเรื่องเน้นที่สถานการณ์ระหว่างมารดากับบุตร เห็นได้ชัดเจนคือการพลัดพรากระหว่างนางจันทกนิรกับนางมโนห์รา การที่นางมโนห์ราถูกพรานบุญจับตัวไปถวายพระสุธน เป็นเหตุทำให้นางต้องพลัดพรากจากนางจันทกนิรผู้เป็นมารดา ซึ่งก่อให้เกิดความทุกข์ ความเศร้าโศกเสียใจอย่างยิ่งกับคนทั้งสอง

๔) การพลัดพรากระหว่างพี่กับน้อง ตามเนื้อเรื่องการพลัดพรากกรณีนี้คือ การพลัดพรากระหว่างนางมโนห์รากับพี่ทั้งหก สาเหตุมาจากนางมโนห์ราถูกพรานบุญจับตัวไปขณะเล่นน้ำอยู่ในสระในป่าพร้อมกับพี่ทั้งหกและเหล่านางกินรีอื่น ๆ การพลัดพรากจากกันของพี่น้องทั้งเจ็ดนี้ทำให้เกิดความเศร้าโศก อาลัยอาวรณ์ คิดถึงเป็นห่วง

แก่นเรื่องรองอีกประการหนึ่งในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราคือ การผจญภัยการแสดงความสามารถ ความกล้าหาญของพระเอก อันเป็นแก่นเรื่องที่พบเสมอในวรรณคดีไทยโดยเฉพาะเรื่องประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ เช่นเดียวกับแก่นเรื่องเรื่องการพลัดพรากดังได้กล่าวแล้ว เรื่องนางมโนห์รา พระสุธนพระเอกของเรื่องผจญภัยอันตรายต่าง ๆ ขณะเดินไปในป่าหิมพานต์เพื่อไปหานางมโนห์ราที่เมืองไกรลาส พระสุธนได้แสดงความสามารถ ความกล้าหาญผ่านพ้นภัยต่าง ๆ มาได้จนถึงเมืองไกรลาส ดังเช่นในตอนที่พระสุธนเผชิญหน้ากับยักษ์ และยักษ์พยายามจะฆ่าพระสุธน พระสุธนมิได้เกรงกลัว แสดงความกล้าหาญ ความสามารถในการใช้ศรฆ่ายักษ์ได้อย่างง่ายดาย ดังคำกลอน

หนุ่มน้อยนาคิน	มนุษย์เดินดิน	มันจะสู้ใคร	
จะเป็นเหยื่อยักษ์	ไม่พิกหาไกล	ยักษ์ขจัดใจ	เล่นไล่ลูกกลี
สุธนฤทธิไกร	ต่อประยุทธ์ชิงชัย	ด้วยมารยักษิ	
ดังลิวเหล็กเกาะ	เข้าเจาะคิรี	เพราะพระองค์มี	ฤทธิไกรชัยชาญ
รบราญมารยักษิ	ได้ฟังมากนั้	มีทุกนิทาน	
ครั้นจะพรรณนา	จะซ้ำป่วยการ	พระแผลงศรผลาญ	ขุนมารมรณา

(นางมโนห์ราเล่ม ๓, หน้า ๔๔)

ตัวละครและลักษณะนิสัยของตัวละคร

ตัวละครเป็นผู้รับบทบาทแสดงพฤติกรรมตามเหตุการณ์ในเรื่อง หรือเป็นผู้ที่ได้รับผลจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามโครงเรื่องที่กำหนดไว้ (อุดม หนูทอง, ๒๕๒๓, หน้า ๑๑๘)

ตัวละครในวรรณคดีไทย โดยเฉพาะวรรณคดีประเภทชาดกนั้น จะมีทั้งตัวละครที่เป็นมนุษย์และอมมนุษย์ ลักษณะตัวละครมักจะแยกออกให้เห็นอย่างชัดเจนเป็น ๒ ฝ่าย คือ ตัวละครฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ซึ่งเป็นลักษณะการสร้างตัวละครในวรรณคดีไทยโบราณ โดยตัวละครฝ่ายดีคือ พระเอก นางเอก และตัวละครที่เป็นฝ่ายพระเอก นางเอกเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติในทางที่ดี มีคุณธรรม ไม่ทำความชั่ว มีเมตตาช่วยเหลือตัวละครอื่น ๆ ส่วนตัวละครฝ่ายชั่วคือ ตัวละครที่เป็นปฏิปักษ์กับพระเอก นางเอก เป็นผู้ประพฤติ ปฏิบัติในทางชั่วร้าย อาจมีนิสัยอิจฉาริษยา อาฆาต พยาบาท มักมากในกามคุณ ตัวละครฝ่ายชั่วจะทำให้พระเอก นางเอกของเรื่องประสบปัญหา อุปสรรค ความทุกข์ ความเดือดร้อน ความเศร้าโศก แต่ในที่สุดของเรื่องตัวละครฝ่ายชั่วก็จะเป็นฝ่ายพ่ายแพ้แก่พระเอก นางเอก หรือตัวละครฝ่ายดี

ตัวละครที่เป็นมนุษย์ในเรื่องนางมโนห์รา มีดังนี้ ท้าวอาทิตย์วงศ์ นางจันทร์เทวี พระสุธน พรานบุญ ปุโรหิต ฤๅษี

ตัวละครที่เป็นอมมนุษย์ในเรื่องนางมโนห์รา มีดังนี้คือ ท้าวประทุม นางจันทกินรี นางมโนห์รา ที่ทั้งหกของนางมโนห์รา พญานาคชมพูนุจิตร พระอินทร์ ยักษ์

ในบทความวิจัยนี้ผู้วิจัยจะขอนำเสนอตัวละครที่สำคัญ ๓ ตัวคือ พระสุธน นางมโนห์รา พระเอก นางเอกของเรื่อง และปุโรหิต ตัวละครประจักษ์ของเรื่อง

พระสุธน เป็นพระเอกตามจารีตนิยมของวรรณคดีไทยคือเป็นโอรสของกษัตริย์มีฐานะเป็นเจ้าชายมีบุญบารมี ดังในขณะอยู่ในครรภ์ของนางจันทร์เทวีพระมารดาและตอนประสูติมีขุมทรัพย์เกิดขึ้น ๔ มุมเมือง พระสุธนมีรูปร่างหน้าตา บุคลิกงามสง่า มีความรู้ในคัมภีร์ไตรเภท มีความสามารถ ความชำนาญในการรบ มีความกล้าหาญ มีความมานะ เพียรพยายาม อุตสาหะ อดทนอย่างยิ่ง นอกจากนั้นพระสุธนยังเป็นบุตรที่ดี รักเคารพ เชื่อฟัง มีความกตัญญูทดแทนต่อท้าวอาทิตย์วงศ์และนางจันทร์เทวีพระบิดามารดา ในด้านความเป็นสามี พระสุธนเป็นสามีที่ดี รักเดียวใจเดียว ซึ่งลักษณะนี้จะเห็นว่าผิดแปลกจากพระเอกทั่วไปในวรรณคดีไทยที่มีนิสัยเจ้าชู้ มีภรรยาหลายคน เช่น อีเหินา ขุนแผน พระอภัยมณี เป็นต้น การที่ผู้แต่งสร้างให้พระสุธนมีลักษณะเช่นนั้นอาจด้วยเรื่องนี้นำเรื่องมาจากชาดก พระเอกของเรื่องคือพระโพธิสัตว์มาเสวยพระชาติ พระสุธนจึงเป็นพระเอกที่ซื่อสัตย์รักเดียวใจเดียว ลักษณะเช่นนี้พบในวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ เช่นกันที่นำเนื้อเรื่องมาจากนิทานชาดก เช่น บทละครเรื่องสังข์ทอง เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ เป็นต้น ในด้านการเป็นผู้นำ พระสุธนเป็นผู้นำที่ดี เอาใจใส่ ดูแลผู้ใต้บังคับบัญชา ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน พระสุธนยังเป็นคนมีเมตตา ไม่เบียดเบียนผู้อื่น พยายามหลีกเลี่ยงที่จะทำให้เกิดความลำบาก ความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น เป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตน ด้วยคุณสมบัติดังกล่าวจะเห็นว่าเป็นคุณสมบัติของกษัตริย์ผู้เป็น “ธรรมราชา” ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม ทั้งนี้การที่พระสุธนให้เป็น

กษัตริย์ผู้ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม สอดคล้องกับลักษณะของเรื่องที่น่าเนื้อเรื่องมาจากนิทานชาดก ซึ่งเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ พระอดีตชาติของพระพุทธเจ้า

แม้พระสุธนมีลักษณะและคุณสมบัติตามแบบพระเอกตามขนบการแต่งวรรณคดีไทยดังกล่าว แต่พระสุธนมีลักษณะของพระเอกที่เป็นแบบท้องถิ่นตามลักษณะของวรรณกรรมพื้นบ้าน ที่ผู้แต่งเป็นชาวบ้าน กล่าวคือเมื่อเกิดความขัดแย้งที่เป็นสาเหตุให้พระสุธนเกิดความทุกข์ ความเศร้า ความรู้สึกดังกล่าว ทำให้ขาดสติมองผ่านความผิด ความถูก ความควร ไม่ควร พระสุธนจึงคิดที่จะทำร้ายฆ่าตัวอาทิตยวงศ์ ผู้เป็นพระบิดา เมื่อรู้ว่าทำอาทิตยวงศ์เป็นสาเหตุให้นางมโนห์ราออกจากวัง และทำให้พระสุธนต้องพราจากนาง ซึ่งลักษณะเช่นนี้ไม่พบในพระเอกทั้งหลายในวรรณคดีไทยราชสำนัก

นางมโนห์รา เป็นตัวละครที่เป็นอมนุษย์คือเป็นกนิริ และเป็นนางเอกของเรื่อง นางมโนห์รา มีคุณสมบัติของนางเอกตามขนบการแต่งวรรณคดีไทยคือ เป็นธิดากษัตริย์มีหน้าตา รูปโฉมงดงาม เป็นที่ดึงดูดจิตใจของผู้พบเห็น ด้านลักษณะนิสัย เป็นคนสงัดขี้นคน มีสัมมาคารวะ เคารพนับถือผู้มีอายุสูงกว่า พุดจาสุภาพ ไม่เย่อหยิ่งจองหอง นอกจากนั้นนางมโนห์รายังเป็นผู้มีความฉลาดหลักแหลม มีปัญญาไหวพริบคั่งที่นางใช้อุบายหนีรอดจากการถูกจับไปบูชาชัญญ์ได้ คุณลักษณะอีกประการหนึ่งของนางมโนห์ราเช่นเดียวกับนางเอกทั้งหลายในวรรณคดีไทยคือ รักเดียวใจเดียว ซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อพระสุธนผู้เป็นสามี นอกจากนั้นนางยังเป็นผู้มีความคิดรอบคอบ คิดการณ์ไกล ดังตอนที่นางหนีออกจากเมืองอุดรปัญาได้แล้ว นางมาที่อาศรมของพระฤๅษี ผ่าข้อความเกี่ยวกับการเดินทางไปเมืองไกรลาส ผ่ากษาผ้าแหวนไว้ให้กับพระสุธน ด้วยนางคิดว่าพระสุธนต้องตามไปเมืองไกรลาส จะได้ไม่เกิดอันตราย

ปุโรหิต เป็นตัวละครที่ผู้แต่งสร้างให้มีความขัดแย้งกับพระสุธน เป็นปฏิปักษ์กับพระสุธน ปุโรหิตมีลักษณะที่ไม่น่านับถือ เป็นผู้สูงวัย แต่หลงอยู่ในความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นผู้เล่ห์ มีอุบาย ปุโรหิตโลภในตำแหน่งและทรัพย์สินสมบัติ โกรธ อาฆาต พยาบาทพระสุธน จนถึงกับวางแผนฆ่าพระสุธนด้วยการหลอให้ทำอาทิตยวงศ์สั่งให้พระสุธนยกกองทัพไปสู้รบกับข้าศึก โดยหวังว่าพระสุธนจะถูกข้าศึกฆ่า นอกจากวางแผนฆ่าพระสุธนแล้ว ปุโรหิตยังวางแผนฆ่านางมโนห์ราด้วยการหลอขย่งทำอาทิตยวงศ์ให้จับนางมโนห์รามาบูชาชัญญ์เพื่อสะเดาะเคราะห์ร้าย

ปุโรหิตจึงเป็นตัวละครที่สำคัญก่อให้เกิดความขัดแย้งในเรื่อง เป็นตัวละครที่ทำให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ และยังเป็นตัวละครที่ทำให้สารัตถะของเรื่องเด่นชัดขึ้นทั้งสารัตถะสำคัญของเรื่อง และสารัตถะรองอื่นๆ

ศิลปะการใช้ภาษาในเชิงวรรณศิลป์

วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราเป็นวรรณกรรมที่ประพันธ์โดยกวีพื้นบ้าน ความงามในเรื่องจึงเป็นแบบชาวบ้าน ในการใช้ภาษาจึงไม่วิจิตรบรรจงฉะเช่นวรรณกรรมในราชสำนัก แม้วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราเป็นวรรณกรรมชาวบ้าน แต่ผู้แต่งสามารถใช้ภาษาได้อย่างมี

ศิลปะไม่ว่าจะเป็นการใช้คำ สำนวนคำพังเพย การบรรยาย การพรรณนา การใช้ภาพพจน์ ทำให้ผู้อ่าน
ผู้ฟังเกิดจินตนาการ อารมณ์สะท้อนใจ

ศิลปะการใช้ภาษาในเชิงวรรณศิลป์จะพิจารณาเกี่ยวกับการใช้คำ สำนวนคำพังเพย กวีโวหาร
และรสในวรรณคดี ดังนี้

๑. การใช้คำ วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รามีการใช้คำและการเรียงคำที่แปลกไป
จากปัจจุบัน ซึ่งทำให้เกิดความหมายที่ชัดเจน การใช้คำมีการใช้คำเก่าซึ่งในปัจจุบันไม่มีการใช้แล้ว การ
ใช้คำแปลก การเรียงคำแปลก การใช้คำตามสำเนียงท้องถิ่น ดังนี้คือ

๑.๑ การใช้คำเก่า หรือคำโบราณซึ่งในปัจจุบันไม่มีการใช้แล้ว ดังเช่นคำ “หึง”
แปลว่า นาน ดังในตอนที่พระสุนทรช่อนดัวอยู่ที่ขนนกขณะนกกำลังบินไปเมืองไกรลาส พระสุนทรรำพึง
กับตัวเองว่าได้จากเมืองอุดรปัญจมานาน

แต่จากกรุงศรี	อุดรธานี	มานี้หึงนาน	
เพราะพระจากน้อง	ร่วมห้องสถาน	จากทั้งศฤงคาร	บิดามารดร
		(นางมโนห์รา เล่ม ๓, หน้า ๖๓)	

นอกจากคำ “หึง” ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราก็ยังมีการใช้คำเก่าอื่น ๆ
อีกเช่น คำ “ไข่ม้วน” ในความหมายว่า “ดี” คำ “ไม่ชวน” ในความหมายว่า “ดี” คำ “รา” ในความหมายว่า
“เราทั้งคู่ เขาทั้งคู่” คำ “ไซ้” ในความหมายว่า “ไม่ไซ้” เป็นต้น

๑.๒ การใช้คำแปลก ในเรื่องนางมโนห์รามีการใช้คำแปลกแตกต่างจากการใช้คำโดย
ทั่ว ๆ ไป ดังเช่นคำ “กลับหน้า” ในความหมายว่า “เหลียวหน้า” ดังในตอนที่พราหมณ์พูดกับ
นางมโนห์ราขณะทีนางเหลียวหน้าไปทางด้านหลังแทนที่จะมองตรงไปข้างหน้า

หลากด้วยมารดา	แรกรู้ตามมา	ปานนี้แทบทัน	
แต่ถึงสระใหญ่	จะได้สำคัญ	คันทางอยู่นั้น	พระพี่แจ้งใจ
เดินพลางเหลียวหา	นายพราหมณ์ว่า	กลับหน้าไปไหน	
มิใคร่จรเดิน	เมินไปคูใคร	คุณมือจงไป	จึงได้กระมัง
		(นางมโนห์รา เล่ม ๑, หน้า ๔๔)	

นอกจากคำ “กลับหน้า” ก็ยังมีการใช้คำแปลกอื่น ๆ เช่น คำ “คุมร้าย” มีความหมายว่า “อาฆาต พยาบาท โกรธแค้น” คำ “เชื่อ” มีความหมายว่า “ชืดยาวไม่จบ” คำ “จน” มีความหมายว่า “จรด หรือ ถึง” เป็นต้น

๑.๓ การเรียงคำแปลก วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รามีการใช้คำโดยเรียงคำแปลกแตกต่างไปจากการเรียงคำโดยทั่วไป ดังเช่น คำ “ไม่หูไล่” มีความหมายว่า ไม่สนใจ ไม่รับรู้ ดังในตอนที่พราบนบุญบอกนางมโนห์ราว่าจะพานางไปถวายพระสุธน แต่นางไม่สนใจฟังเอาแต่ร้องให้ผู้แต่งใช้วลี “ไม่หูไล่” ในตอนนี้หมายถึง อาการไม่สนใจ ไม่รับรู้

พราบนว่าเท่าไร นางไม่หูไล่ รำให้โสกา
แล้วคิดขึ้นได้ ด้วยไวปัญญา กลั่นโสกโสกา รอนว่าแก่พราบน
(นางมโนห์รา เล่ม ๑, หน้า ๓๘)

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคำอื่น ๆ ที่ผู้แต่งใช้วิธีเรียงคำแปลกแตกต่างไปจากกลุ่มคำทั่วไป ได้แก่ คำ “ไม่ขาดหน้า” มีความหมายว่า ร้องไห้ น้ำตาไหลอาบแก้มตลอดเวลา คำ “ไม่ขอมใจ” มีความหมายถึง การปฏิเสธ ไม่ตกลงด้วย คำ “คิดใจสั้น” หมายถึง คิดเพียงสิ่งที่เกิดเฉพาะหน้า โดยไม่นึกถึงผลที่จะเกิดตามมา

๑.๔ การใช้คำตามสำเนียงท้องถิ่น เรื่องนางมโนห์ราเป็นวรรณกรรมท้องถิ่น ผู้ประพันธ์คือชาวบ้าน ดังนั้นในเนื้อเรื่องจึงมีการใช้คำที่ผู้แต่งเขียนตามสำเนียงท้องถิ่น ทำให้วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนี้มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของความเป็นท้องถิ่น ดังตัวอย่าง คำ “ขมิขมัน” เขียนตามสำเนียงท้องถิ่นเป็น “หมีหมัน” ดังในตอนที่นางจันทร์เทวีรีบไปเฝ้าท้าวอาทิตยวงศ์เพื่อทูลถามเกี่ยวกับการจะจับนางมโนห์ราไปบูชา

นางเสด็จคลาไคล ปิดพระทวารชัย จรไปด้วยพลัน
พร้อมด้วยแสนสาว ฝูงดาวล้อมจันทร์ เชิดชลตอกศัลย์ หมีหมันรีบไป
(นางมโนห์รา เล่ม ๑, หน้า ๔๔)

ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราเรื่องนี้มีการใช้คำตามสำเนียงท้องถิ่นอยู่เป็นจำนวนมาก นอกจากคำ “หมีหมัน” ดังกล่าวข้างต้นแล้วยังมีคำอื่น ๆ อีกเช่น คำ “ตรีคตราด” (กริดกราด) “กำมอฮี่” (กำมะหี่) “กระลิบ” (กระชิบ) “เกียน” (เกวียน) “พัชวาละวิณะนี” (พัควาลวิชนี) “พิกาษ” (ประกาศ) “ปิติสนธิ์” (ปฏิสนธิ์) “อุบปะชา” (อุปัชฌาย์) “ปิตตะภี” (ปฐพี) “ริสะทยา” (ริษยา) เป็นต้น

๒. การใช้สำนวนคำพังเพย ในเรื่องนางมโนห์รามีการใช้สำนวนคำพังเพยอยู่หลายตอน ซึ่งทำให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น การใช้สำนวนคำพังเพยของผู้แต่งเป็นวิธีการทำให้ข้อความมีน้ำหนักมากขึ้น และมีความหมายแจ่มชัดเพราะผู้อ่านย่อมเข้าใจ มีความรู้เกี่ยวกับสำนวนคำพังเพยอยู่แล้ว ดังตัวอย่าง “คว้าน้ำเหลว” หมายถึง ไม่ได้ผลตามต้องการ ผู้แต่งใช้คำพังเพยนี้ในตอนที่นางมโนห์ราให้พรานบุญบอกให้นาคบาศปล่อยนางเนื่องจากนางเจ็บ พรานบุญบอกกับนางว่าถ้าให้นาคบาศคลายจากการรัดนาง นางก็จะบินหนีไปการกระทำของพรานบุญในการที่จะจับนางก็เป็นการ “คว้าน้ำเหลว” ไม่ได้อะไร ซึ่งในเรื่องใช้คำว่า “คว้าน้ำเปล่า” ดังคำกลอน

พรานป่าวแล้ว เออแม่ปล่อยเจ้า ได้บินหนีไป
มิกว่าน้ำเปล่า คุณเอาเป็นไร เชื่อใจใครได้ ยังไม่ถึงมือ
(นางมโนห์รา เล่ม ๑, หน้า ๓๖)

นอกจากสำนวนไทย “คว้าน้ำเหลว” แล้ว ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รายังมีการใช้สำนวนไทยเรื่องอื่น ๆ ที่ทำให้เนื้อความของเรื่องตอนนั้นมีความหมายชัดเจน หรือบ่งบอกพฤติกรรมของตัวละครอย่างเด่นชัด ดังเช่น “ปล่อยนกปล่อยปลา” (ปล่อยนกปล่อยปลา) หมายถึง ปล่อยให้เป็นอิสระ “สับเบี้ย” (สับเบี้ยใกล้มือ) หมายถึง ของหรือประโยชน์ที่ควรได้ก็เอามาไว้ก่อน “สุกก่อนห้าม” (จึงสุกก่อนห้าม) หมายถึง คำนวณสิ่งที่ไม่สมควรแกว้หรือยังไม่ถึงเวลา “ตายก่อนไข้” (ตีตนก่อนไข้ หรือ ตีตนตายก่อนไข้) หมายถึง กังวล ทุกข์ร้อนในเรื่องที่ยังไม่เกิดขึ้น เป็นต้น

๓. การใช้กวีโวหาร การใช้กวีโวหารในเรื่องนางมโนห์ราพบมากที่สุดคือ การใช้ภาพพจน์ประเภทอุปมาและอุปลักษณ์ นอกจากการใช้ภาพพจน์ที่ทำให้เกิดความงาม ความไพเราะแล้ว การใช้คำบรรยาย พรรณา การเล่นคำ การใช้คำสัมผัสคล้องจอง ผู้แต่งสร้างสรรค์ได้อย่างดียิ่ง กวีโวหารในเรื่องนางมโนห์รามีดังนี้คือ

๓.๑ ภาพพจน์ ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รามีการใช้ภาพพจน์ต่าง ๆ ได้แก่

๑) อุปมาเป็นการเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งที่คล้ายกันหรือเหมือนกัน ดังในตอนเปรียบพระสุธนกับนางมโนห์ราว่าเหมือนกับหัวใจ ดวงตาทั้งสองข้างของท้าวอาทิตย์วงศ์ การใช้ความเปรียบนี้แสดงให้เห็นถึงความรักของท้าวอาทิตย์วงศ์ที่มีต่อพระสุธนและนางมโนห์ราว่ารักกันทั้งสองอย่างยิ่ง ดังคำกลอน

นี่แน่อาจารย์ อันองค์กุมาร กับนางกัลยา

ตั้งดวงหทัย นัยเนตรซ้ายขวา แก้วตาของข้า เจียวตาอาจารย์
(นางมโนห์รา เล่ม ๒, หน้า ๓๕)

๒) อุปลักษณ์ เป็นการเปรียบเทียบของสองสิ่งว่าเป็นสิ่งเดียวกันหรือเท่ากัน
ดังในตอนเปรียบเทียบนางมโนห์ราร้องไห้ น้ำตาไหลหลังไม่ขาดสายคงเป็นธารน้ำที่ไหลอยู่ตลอดเวลา

อนิจจากเอ๋ย ที่ไหนอีกเลย จะมีสังขาร
น้ำที่จะม้วย สูญสุดสิ้นปราน ขณตรคือธาร โทยหาสามี
(นางมโนห์รา เล่ม ๒, หน้า ๔๖)

๓) สัญลักษณ์ เป็นการใช้คำแทนสิ่งต่าง ๆ ทั้งรูปธรรมและนามธรรม เรื่อง
นางมโนห์รามีการใช้ภาพพจน์ประเภทสัญลักษณ์ปรากฏอยู่เพียงตอนเดียวคือ ตอนที่พระสุธนและ
นางมโนห์ราสมรักกัน ที่เรียกว่า บทอัศจรรย์

ดั่งบุษบงใบ กลีบกลัดจะใกล้ แยกแรมเกมบาน
พอพระสุริยตรัส สัมผัสพาดพาน กลีบพู่กัน รับรสสุริยา
(นางมโนห์รา เล่ม ๑, หน้า ๖๑)

๓.๒ การเล่นคำ การเล่นคำปรากฏในคำประพันธ์ประเภทกาพย์สุรางคนางค์ ดัง
ตัวอย่าง ตอนที่พระสุธนคร่ำครวญถึงนางมโนห์รา ผู้แต่งเล่นคำ “ทั้ง” โดยใช้เป็นคำขึ้นต้นวรรค

พระเนตรฟกแดง ยิ่งเช็ดไม่แห้ง กันแสงยิ่งไหล
ทั้งความกำหนด ทั้งซัดพระทัย ทั้งเสียน้ำใจ ทั้งให้ถึงนาง
(นางมโนห์รา เล่ม ๓, หน้า ๑๔)

การใช้คำ “ทั้ง” ขึ้นต้นในสี่วรรคหลังแสดงให้เห็นถึงอารมณ์ ความรู้สึกของพระสุธนอย่าง
ชัดเจนว่า ในความคิด ในจิตใจนั้นมีทั้งความรัก ความคิดถึง อาลัยอาวรณ์นางมโนห์รา ความโกรธแค้น
ขัดเคืองทำอาทิตยวงศ์ความเสียใจ ผิดหวังเศร้าโศก

๓.๓ การใช้สัมผัส การแต่งคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง การใช้สัมผัสระหว่างวรรค
และสัมผัสในวรรคซึ่งมีทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร ย่อมก่อให้เกิดความงาม ความไพเราะแก่
คำประพันธ์เวลาอ่านโดยเฉพาะอ่านออกเสียง หรืออ่านเป็นทำนองย่อมก่อให้เกิดเสียงเสนาะที่น่าฟัง

มีความคล้องจองกัน มีความสั้นไหวของการออกเสียงคำที่สัมผัสกัน ในเรื่องมโนห์ราซึ่งเป็นวรรณกรรมประเภทกลอนสวด แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ ๔ ชนิด คำที่มีสัมผัสกัน ในเวลาสวดย่อมก่อให้เกิดความไพเราะอย่างยิ่ง ดังตัวอย่าง คอนบรยายกองทัพบของพระสุชน

สารดีเตรียมรถแก้ว	แสงวาวแววาวบเวหา
โชติช่วงดวงจินดา	ต้องสุริยาเรืองรุจี
พระที่นั่งหลังคาดาบ	ด้วยนพชาติช่วงชูศรี
ช่อฟ้ายอดบราลี	ล้วนมณีศรีวามเวม
ประดับทับทิมศรี	เนรกันฐิมรกดเกม
กาบเกล็ดเพชรนิลเนม	แจ่มจรัสศรี
ข้ายเพชรระย้าย้อย	พุ่มพวงห้อยล้วนมณี
แวบวันปลาบแปลนสี	ด้วยรัศมีแก้วแววาม
รุ่งโรจน์โชติช่วงฟ้า	พราวแพรวดาเรืองอร่าม
ช่อห้อยประจำยาม	พลอยแพลมพลามวามเวหา

(นางมโนห์รา เล่ม ๒, หน้า ๒๐-๒๑)

๓.๔ การบรรยายให้เกิดภาพ การบรรยายของผู้แต่งที่ทำให้ผู้อ่านเกิดภาพในใจ ผู้แต่งใช้คำสามัญบรรยายที่ให้ภาพชัดเจน ดังในตอนที่ยกษัตริย์เมืองต่าง ๆ ชาวเมืองอุดรปัญจาจำนวนมาต่างพากันมาลี้ภัยเบียดเสียดกันเพื่อจะ ได้เห็นนางมโนห์รา ดังคำกลอน

ที่ไม่เคยเห็น	ตั้งใจเขม้น	ด้วยยังสงสัย	
แตกตื่นกันมา	นางฟ้าอย่างไร	จะดูให้ได้	เสียแรงเกิดมา
ราชาสามนต์	ฝูงประชาชน	เกลื่อนกล่นกันมา	
รู้ข่าวนางงาม	มีความหรรษา	ชักชวนกันมา	อัครแอแจจัน
บ้างเอาข้าวของ	แก้วแหวนเงินทอง	ถือเนื่องตามกัน	
จะใคร่ดูนาง	พลางมาทำขวัญ	อิงอัครชิดกัน	ในนั้นพันใจ

(นางมโนห์รา เล่ม ๒, หน้า ๑)

๔. รสในวรรณคดี รสในวรรณคดีตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต กุสุมา รักษมณี (๒๕๓๔, หน้า ๑๕) ให้ความหมายว่า “รส คือปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน เมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่ก่อถอดถ่ายไว้ในวรรณคดี” จากการศึกษาเรื่องนางมโนห์ราปรากฏรสในวรรณคดีตามทฤษฎีวรรณคดี

สันสกฤต ดังนี้คือ

๔.๑ ศฤงคารรส รสแห่งความรัก ตอนพระสุธนพุดจาเกียวนางมโนห์รา

กุมารฟิงนาง ประโลมปลอบพลาถ ที่ทางปราศรัย
 ถ้อยคำต่ำช้า นั้นว้าไปไย เอ็นดูอย่าได้ เามาเจรจา
 จะเสียเกียรติยศ เราย่อมปรากฏ สุริวงศ์พงศา
 อันองค์นงลักษณ์ ที่อรรคชายา ครอบครองอาณา อนงค์นางใน
 ว่าพลาถรับขวัญ ฤทธิเดชฉัตร สดกลั่นพิสมัย
 พระกรโอบองค์ แอบอรทรมวย กำหนัดอัดใน พระทัยเกรียมกรม
 คลึงเคล้นเล่นดวง กำคัดคัดทรวง พุ่มพวงขึ้นชม
 กระสันหันหวน ยั่วยวนอารมณ์ กรเกี่ยวเกลียวกลม ชมชิดเทวี

(นางมโนห์รา เล่ม ๑, หน้า ๖๐)

๔.๒ เราทรรส รสแห่งความโกรธ หรือการกระทำที่รุนแรงของตัวละคร ดังเช่น ตอน
 ที่พระสุธนพุดถึงท้าวอาทิตย์วงศ์ด้วยความโกรธที่จะจับนางมโนห์ราฆ่าในการกระทำพิธีบูชาอัย
 ทำให้นางมโนห์ราต้องหนีเอาตัวรอด และทำให้พระสุธนต้องพลัดพรากจากนาง ดังคำกลอน

อนิจจาบิดุเรศ ช่างไม่สังเวช เลขทีเดียวนา
 ไม่คิดแก่นาง จะล้างชีวา จะคิดลูกยา นี่บ้างไม่มี

 ยกไปย่ำยี จำศึกแตกหนี ขอบมีที่ไหน
 ควรได้ลูกเมีย กลับเสียเข้าไป จะไม่น้อยใจ ออกใครก็ดี
 หากว่าบิดุเรศ จึงดูบังเหตุ ทำได้เช่นนี้
 ถ้าอื่นออกไป ที่ไหนอีกมี จักเป็นธุลี ไม่ทันพริบตา

(นางมโนห์รา เล่ม ๓, หน้า ๑๒-๑๔)

๔.๓ วีรรส รสแห่งความมุ่งมั่น (อุตสาหะ) ในการต่อสู้ของวีรบุรุษ ดังเช่น ตอนที่
 พระสุธนพบกับยักษ์ขณะเดินทางติดตามนางมโนห์รายักษ์ทั้งนำกลว ุร้ายมีรูปร่างใหญ่โต มีอิทธิฤทธิ์
 และยังพุดจาข่มขู่พระสุธนตลอดเวลา แต่พระสุธนมิได้มีความกลัวเกรงกลับพุดโต้ตอบและต่อสู้กับยักษ์
 อย่างห้าวหาญ สามารถฆ่ายักษ์ได้ด้วยฝีมือการยิงธนูที่แม่นยำเชี่ยวชาญ ดังคำกลอน

ไปถึงยักษา คนหนึ่งมึนเมา พ่วงพิพิศาล
โดยสูงขึ้นไป เจ็ดชั่วลำดาล ดูเงื่อมตระหง่าน เปรียบปานคิริ

.....
หนุ่มน้อยน่ารัก มนุษย์เดินดิน มันจะสู้ใคร
จะเป็นเหยื่อยักษ ไม่พักหาไกล ยักขาขัดใจ เล่นไล่ลูกกลี
สุธนฤทธิไกร ต่อประยุทธ์ชิงชัย ด้วยมารยักษ
ตั้งสัวเหล็กเถาะ เข้าเจาะคิริ เพราะพระองค์มี ฤทธิไกรชัยชาญ
รบราญมารยักษ ได้ฟังมากนัก มีทุกนิทาน
ครั้นจะพรรณนา จะช้าป่วยการ พระแสงศรผลาญ ขุนมารมรณา
(นางมโนห์รา เล่ม ๓, หน้า ๔๒-๔๔)

๔.๔ กรณารส รสแห่งความทุกข์โศก ความเศร้า ดังเช่น ตอนนางมโนห์ราร้องให้
คร่ำครวญถึงนางจันทกิริพระมารดาเมื่อถูกพรานบุญจับ

ทรงพระกันแสง สรุเสียงแทบแห้ง โหยหาชนนี้
วอนว่าทำไร พรานไม่ยินดี อนิจจาน่าที่ จะพลัดมารดา

.....
สงสารมโนห์รา ทรงพระโศกา ชลนาหลังไหล
สะอื้นอึกอ๊ก ป้ำจပ်บรรลัย คืบโดยโหยให้ มิได้สมประดี
กลิ้งเกลือกเสือกกาย เพียงชีพจกวาย มอดม้วยเป็นผี
นายพรานกลับมา เรียกหาหลายที ไม่ลูจากที่ อยู่นี้ฤาไร
(นางมโนห์รา เล่ม ๑, หน้า ๔๑)

๔.๕ ภยานกรส รสแห่งความน่ากลัว ดังเช่น ตอนที่พระสุธนเดินทางติดตามนาง
มโนห์รา ขณะอยู่ในป่าพบกับภูเป็นจำนวนมาก ซึ่งภูเหล่านั้นทำอาการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่างๆ พยายาม
เข้าทำร้ายพระสุธนซึ่งเป็นภาพที่น่ากลัวยิ่ง

เสด็จถึงรูร้าย อันมีมากมาย เกี่ยวก่ายกันไป
บ้างขดพดด้วง ชูหัวไสว ดาตุคือไฟ อยู่ในหิมวา
บ้างทำสิงหนาท แผ่นผกพงาด งามอาจรรษา
ดินแลบแปลบแดง ดังแสงสุริยา ยิ่งลั่นคณนุ ในป่าหิมวันต์
รูร้ายทำฤทธิ์ จบทั่วทุกทิศ อ้ออิงไพรสณฑ์
กลุ้มกลัดเข้ามา ดินฟ้าเป็นควัน แทบสุธาสิ้น สนั่นหวั่นไหว
(นางมโนห์รา เล่ม ๓, หน้า ๓๕)

๔.๖ อัททรธ รสแห่งความอัศจรรย์ใจ นำพิศวง ตอนที่พระโพธิสัตว์จุติลงมาเกิดใน
พระครรภ์ของนางจันทรีเทวีเกิดมีขุมทรัพย์เกิดขึ้นในสี่มุมเมืองเป็นที่อัศจรรย์แก่ชาวเมือง

เพลาคืนนี้ ขุมทรัพย์ผุดมี สี่มุมนคร
ไพร่บ้านพลเมือง ลือเลื่องขจร แต่กาลปางก่อน บ่ห่อนเห็นมี
(นางมโนห์รา เล่ม ๑, หน้า ๔-๕)

๔.๗ ศานตรส รสแห่งความสงบ ได้แก่ ตอนที่พระสุธนทรงเป็นกษัตริย์ครองเมือง
อุดรปัญจาและเมืองไกรลาส เมืองทั้งสองมีความสุขสงบ ประชาชนปราศจากความทุกข์ ความลำบาก มี
ความสุขโดยถ้วนหน้าอาหารอุดมสมบูรณ์

พระโพธิสัตว์ เสวยสุขโสมนัส ทั้งสองกรุงไกร
ศรัทธาอารี เป็นที่อาศัย คนยากเจ็บใจ มิให้อนาทร
ทั้งสองนครา เป็นบรมสุขขา ผาสูกสโมสร
ไพร่ฟ้าประชาชน ประนมขอร เป็นที่สถาพร ห่อนมีโรค
ข้าวเหลือเกลือกุน ค่ายเคชะบุญ พุทธพงศ์ชินสีห์
ทรงพระศรัทธา กรุณาปราณี พูนเพิ่มบารมี ประโยชน์โพธิญาณ
(นางมโนห์รา เล่ม ๔, หน้า ๖๕-๖๖)

ภาพสะท้อนสังคม

วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราปรากฏภาพสะท้อนสังคมในด้านต่างๆ ที่กวีได้ถ่ายทอดไว้มีดังนี้คือ

๑. ความเชื่อของสังคม เรื่องนางมโนห์ราสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อของคนในสังคมดังนี้

๑.๑ ความเชื่อเรื่องกรรม ดังในตอนที่พระสุธนกลับมาถึงเมืองอุดรปัญจาหลังจาก
ชนะศึกสงครามรู้เรื่องที่นางมโนห์ราจำต้องหนีออกจากเมืองอุดรปัญจาทำให้พระสุธนต้องพลัดพราก
จากนาง พระสุธนโศกเศร้าร้องไห้ คร่ำครวญถึงนางมโนห์รา นางจันทรีเทวีพูดปลอบพระสุธนว่าการ
ที่เกิดเหตุต่างๆ ทำให้นางมโนห์ราต้องจากไปเป็นเพราะกรรม

พ่ออย่าโศกนัก กรรมแล้วถูกรัก จึงเป็นต่างต่าง
จะโศกาไป ก็ไฉ่ว่านาง จะคืนมาปรารงค์ อีกเมื่อไรมี
(นางมโนห์รา เล่ม ๓, หน้า ๑๑)

๑.๒ ความเชื่อเรื่องบาปบุญ ดังในตอนนี้นางมโนห์ราพูดได้ตอบกับพรานบุญในการที่จะให้พรานบุญปล่อยนางไป โดยนางจะให้เครื่องประดับของนางตอบแทน ซึ่งการปล่อยนางพรานบุญก็จะได้บุญด้วย

นี่แน่พี่พราน ถึงของพระราชทาน จะได้ทำอะไร
เครื่องทรงกายา ของข้าจะให้ อย่าพาเข้าไป เล่นนะพี่อา
ปล่อยน้องครั้งนี้ เหมือนหนึ่งหม่อมพี่ ปล่อยนกปล่อยกา
ทั้งคุณก็คุณ ได้บุญหนักหนา ทั้งเวรเวรา เมื่อหน้าไม่มี
(นางมโนห์รา เล่ม ๑, หน้า ๓๕-๔๐)

๑.๓ ความเชื่อเรื่องชาติก่อน ชาติปัจจุบัน ชาติหน้า ดังในตอนต้นเรื่องกล่าวถึงชาติก่อน และชาติปัจจุบันของพระพุทธเจ้าดังคำประพันธ์

ว่าองค์ศาสดา เสด็จในมหา เขตวันวาราม
ภิกษุหนึ่งนั้น กระสันมาตุคาม สาวกพุลคาม เทศนาโปรดปราน
ชักเอาบุพชาติ ชาดกนิบาต อดีตนิทาน
ปางโพธิสัตว์ เทียวท่องทรมาน สืบสร้างสมภาร พูนเพิ่มบารมี
เมื่อเสวยพระชาติ ชื่อสุทธนราช ได้ตามมเหสี
เพราะมาตุคาม ความยากแสนทวี ชักเอาเรื่องนี้ มาตรัสเทศนา
(นางมโนห์รา เล่ม ๑, หน้า ๒)

และในตอนท้ายเรื่องกล่าวถึงชาติหน้าของพระโพธิสัตว์ (พระสุทนต์) และคนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์ ดังคำประพันธ์

อันพญานาคราช ซึ่งได้นาคบาศ มาแต่พรานป่า
สวัสดิกลับชาติ คือองค์โมคคัลลา ผู้เป็นมหา สาวกเชียวชาญ
.....
สุทธนราชา เมื่อกลับชาติมา ที่สุคตสวน
คือองค์ชินรส พระทศพลญาณ พระศาสดาจารย์ โปรดปรานปรานี
(นางมโนห์รา เล่ม ๔, หน้า ๖๖-๖๕)

๑.๔ ความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราปรากฏ

ความเชื่อเรื่องนรก ดังในตอนที่น่ามโนห์ราถูกพรานบุญจับ นางมโนห์ราพูดอ่อนวอนพรานบุญให้
ปล่อยนาง โดยกล่าวอ้างว่าการจับนางเป็นบาปจะทำให้พรานบุญต้องตกนรกอเวจี ดังคำประพันธ์

บาปกรรมเปล่าเปล่า มาพรากลูกเขา จากแม่พานี้
เวรฆ่าเนื้อ ก็เหลืออเวจี ยังทำเช่นนี้ พิจารณาไป
(นางมโนห์รา เล่ม ๑, หน้า ๓๕)

ส่วนความเชื่อเรื่องสวรรค์ ปรากฏในตอนท้ายเรื่องกล่าวถึงพระสุธนได้ทรงบำเพ็ญบุญ
บารมี เมื่อตายก็ได้ไปสวรรค์ชั้นดุสิต ดังคำประพันธ์

จนจำเนียรมา ทรงพระชรา สิ้นพระชนม์สังขาร
ขึ้นไปสวสสวรรค์ ชั้นดุสิตาสนา แสนสุขสำราญ วิจารณ์เมืองบน
(นางมโนห์รา เล่ม ๔, หน้า ๖๖)

๑.๕ ความเชื่อเรื่องเทวดา ดังในตอนที่พระสุธนยกทัพไปต่อสู้กับกองทัพเมือง
นันทราช ได้มีเหล่าเทวดาทั้งหลายมาอวยพร และคุ้มครองพระสุธน

ฝ่ายฝูงอมเรศ ทุกเทพเทวศร วิมานน้อยใหญ่
ทั้งเทพสิงสู่ อยู่ทิศใดใด มาพร้อมอวยชัย ตามไปภิบาล
พวกเทพเทวา ยกทางเวหา มาสิ้นทุกสถาน
ปางโพธิสัตว์ ยกพลศฤงคาร ไปปราบภัยพาล อรินทร์ราชไพรี
(นางมโนห์รา เล่ม ๒, หน้า ๒๖)

๑.๖ ความเชื่อเรื่องผี ในเรื่องนางมโนห์ราปรากฏความเชื่อเรื่องผี ดังในตอนที่น่า
มโนห์ราได้จากสาวใช้ว่าท้าวอาทิตย์วงศ์จะจับนางไปฆ่าในพิธีบูชาขวัญ ร่างกายของนางสิ้นด้วยความกลัว
ผู้แต่งเปรียบว่าสิ้นเหมือนกับคนทรงตอนผีเข้า ดังคำประพันธ์

พระองค์เทวี สิ้นคือลงผี และตีมีจฉา
ยังคิดเห็นจน ไม่พ้นมรณา จำว่ามารดา ให้ทูลท้าวไท
(นางมโนห์รา เล่ม ๒, หน้า ๔๐)

๑.๗ ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราปรากฏความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถา ซึ่งจัดเป็นความเชื่อทางไสยศาสตร์ ดังในตอนที่พระสุธนติดตามนางมโนห์ราเดินทางมาถึงป่าไผ่กรดซึ่งขึ้นเต็มเบียดแน่นไม่มีหนทางที่จะเดินไป พระสุธนได้ใช้เวทมนตร์เสกยาที่นางมโนห์ราฝากพระฤๅษีไว้ให้ ทาที่ปลายลูกศร ทำให้ลูกศรที่ยิงไปแหวกป่าไผ่กรดเป็นทาง ให้สามารถเดินผ่านไปได้

ขอให้ลูกศร ประหารราญรอน ตลอดป่าใหญ่
เป็นทางกว้างตรง พองค์เสด็จไป ร้ายเวทพิชัย เสกยาทาปลาย
พระแสงศรไป สนั่นหวั่นไหว ดั่งฟ้าฟาดสาย
ไผ่กรดแหวกกว้าง เป็นทางสบาย ไม่มีระคาย ราศีสิ่งใด
(นางมโนห์รา เล่ม ๑, หน้า ๔๘)

๑.๘ ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องความฝัน การทำนายฝัน ซึ่งการทำนายจัดเป็นความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ ดังในตอนที่พระโหราสัตว์จะจุติมาปฏิสนธิในครรภ์ของนางจันทรีเทวี นางจันทรีเทวีฝันว่ามีเทวดาอุ้มพานางไปปวงแล้วนางได้ทรงช้างเที่ยวชมป่า โหราจารย์หรือโหราธิบดีซึ่งเป็นตำแหน่งสำคัญในราชสำนัก มีความรู้ในการทำนาย การดูฤกษ์ยาม ได้ทำนายฝันของนางจันทรีเทวี ซึ่งต่อมาเป็นไปดังคำทำนาย พระสุธนมีความรู้ความสามารถเป็นกษัตริย์ปกครองประเทศและพลเมืองมีความสุขตลอดแผ่นดินของพระองค์ ดังคำประพันธ์

จึงเล่าบรรยาย แต่ต้นจนปลาย ขยายแจ้งไข
โหราอาจารย์ ชำนาญแจ้งใจ บังคมทูลให้ สมเด็จพระธรรม์
ข้าแต่ละอองบาท อันวรน้อยนาถ เสวยสุบินฝัน
ว่าได้คชสาร เผือกผู้สำคัญ จะทรงพระครรภ์ มีราชบุตรา
อันองค์กุมาร จุติจากสถาน วิมานลงมา
บุญหนักศักดิ์ใหญ่ จะได้ปราบปราม ตรีโลกไม่มา ทานเท่าเทียมทัน
(นางมโนห์รา เล่ม ๑, หน้า ๔)

๒. ค่านิยมของสังคม ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราสะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมของสังคม ดังนี้คือ

๒.๑ หญิงมีสามีคนเดียว ดังในตอนที่นางมโนห์ราจะบินออกจากเมืองอูครปัญจา

นางบอกกับนางจันทร์เทวีพระมารดาของพระสุธนว่า นางจะรักชื้อสัตย์ต่อพระสุธน จะไม่มีสามีใหม่

อันเกล้ากระหม่อมฉัน
จากฝ่าบาทไป
ไม่ร่วมเส่นหา
มิให้ชายอื่นครอง
อันนอกจากพระองค์
ขอเป็นบริจา

จะปฏิญาณอย่าสงสัย
จนบรรลือยาคิดปอง
มีภัสดาอันถึงสอง
สัณผัสต้องพระกายา
มิให้ปลงเส่นหา
แต่ราชาทุกชาติไป

(นางมโนห์รา เล่ม ๒, หน้า ๕๗)

๒.๒ สามีมีภรรยาได้หลายคน คำนิยมด้านนี้มีมาแต่โบราณ ผู้เป็นสามีสามารถมีภรรยาได้หลายคนโดยไม่ถือเป็นความผิด หรือความไม่ดี แต่กลับถือว่าเป็นเกียรติแสดงถึงอำนาจ บารมี ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราปรากฏค่านิยมด้านนี้ ดังตอนที่นางมโนห์ราบอกนางจันทร์เทวีให้ห้ามเหลืคนใหม่ให้พระสุธน เมื่อนางจากไป

พระองค์จึงเลือกจัด
มาเป็นมเหสี

นางกษัตริย์ที่อันดี
เกิดลูกนี้ไม่น้อยใจ

(นางมโนห์รา เล่ม ๒, หน้า ๕๗)

๒.๓ ความกตัญญูทวาทิตอบิดามารดา ดังในตอนที่พระสุธนคร่ำครวญถึงความลำบาก ความทุกข์ยากในการติดตามนางมโนห์รามาในป่า และคิดว่าถ้าอยู่ในเมืองอุครปัญจาก็จะได้ปรนนิบัติดูแลท้าวอาทิตยวงศ์และนางจันทร์เทวีตามหน้าที่ของลูกที่พึงกระทำต่อผู้เป็นบิดามารดา อันแสดงถึงความกตัญญูทวาทิตของพระสุธนที่มีต่อท้าวอาทิตยวงศ์และนางจันทร์เทวี

ถ้าอยู่บุรี ปรนนิบัติธุลี ชนนิบิดา
เป็นผลแก่ตัว ไปชั่วกาลปา จะมิติกว่า มาตามกระษัตริ

(นางมโนห์รา เล่ม ๓, หน้า ๕๕-๖๐)

๒.๔ ความหยิ่งในศักดิ์ศรี ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รา คำนิยมของสังคมเรื่องนี้ปรากฏในพฤติกรรมของพระสุธน พระเอกของเรื่อง ดังในตอนพระสุธนพูดกับพระฤาษี ก่อนที่จะเดินทางเข้าป่าไปตามนางมโนห์รา พระฤาษีทักท้วงมิให้ไป แต่พระสุธนได้กล่าวว่าเกิดเป็นชาย

ไม่ควรกลัวความตาย ซึ่งก็คือความหยิ่งในศักดิ์ศรีของความเป็นชายที่ต้องกล้าหาญเข้มแข็ง ไม่กลัวเกรงภัยอันตรายใดๆ

ว่าแก่ฤๅนี้ อันตัวโยมนี ไม่คิดสังขาร
ชีวิตจิตปลง อยู่องค์กัลยา จะกลับพารา นั้นอย่าพาที
เกิดมาเป็นชาย ไม่คิดความตาย เท่าถึงเกศี
โยมจะตามไป จนได้เทวี จะพาจรลี กลับมาพารา
วาสนาหาไม่ แม้นม้วยบรรลัษ เสียในกลางป่า
ใครไม่เห็นผี ดีกว่ากลับมา ไม่คิดชีวา ก้มหน้าตายไป

(นางมโนห์รา เล่ม ๓, หน้า ๓๓)

๒.๕ การเคารพผู้ใหญ่ ดังในตอนนี้นางมโนห์ราจะถูกจับไปมาในพิธีบูชาญ นางพูดถึงการประพฤติปฏิบัติตัวของนางขณะอยู่ในเมืองอุดรปัญจว่า นางให้ความเคารพนับถือผู้ที่มิอาจโตกว่าเสียมเจียมตัวอ่อนน้อมต่อทุกคน ดังคำประพันธ์

โอ้ทุกวันนี้ เจียมใจสุดที่ ไม่ถ้อยศรฐา
ด้วยตัวตกไว้ หมายถึงกายา ไม่คิดเสยว่า เชิญใจผู้ดี
ผู้ใดมาหา อายุสูงกว่า เรียกว่าเป็นพี่
ควรเรียกเป็นป้า น้ำอาก็มี ไม่กลัวย่ำยี หยาบหยามแก่ใคร
เสียมเจียมองค์ ไม่คิดหีบหย่ง เชื้อหยิ่งสิ่งใด
หมายถึงสังขาร ท่านทุกคนไป ควรฤยังไม้ รอดตายวายชนม์

(นางมโนห์รา เล่ม ๒, หน้า ๔๘)

๒.๖ การเลือกคู่ครอง คนไทยส่วนใหญ่มีค่านิยมในการเลือกคู่ครองว่า ควรเลือกคู่ครองที่มีความเท่าเทียมกันทั้งในด้านฐานะ วงศ์ตระกูล สถานภาพทางสังคม ทัศนคติ ระดับการศึกษา ในเรื่องนางมโนห์ราแสดงถึงค่านิยมของสังคมด้านนี้ ดังในตอนนี้นางมโนห์ราถูกพรานบุญจับตัวไป นางจันทกนิริผู้เป็นมารดาโสกเศร้า ร้องไห้ คร่ำครวญถึงนางมโนห์ราทำประทุพบุลย์เป็นบิดานางมโนห์ราพูดปลอบให้นางจันทกนิริคลายความเศร้าโศก โดยกล่าวถึงรูปสมบัติ คุณสมบัติ ฐานะของนางมโนห์ราว่านางต้องมีคู่ครองที่เหมาะสมทัดเทียมกับนาง ดังคำประพันธ์

หนึ่งเล่าพระบุตร	ของเรานี้ยอดสงสาร
ไม่ควรคู่กับพราณ	ควรจะผ่านภพไตร
พระทรงสุดลึกขมา	ผิวพักตราเจ้าผ่องใส
ไม่คู่หมู่เจื้อยใจ	ควรจะได้กระษัตรา
ด้วยโฉมนางที่สุด	ในมนุษย์นั้นสุดหา
จักเปรียบด้วยธิดา	ต่ำได้ฟ้าไหนจะมี
ตกไปในสากล	เจ้าไม่พินมเหลื
จะเป็นอรรคนารี	อย่าโคกไม่เป็นไร

(นางมโนห์ราเล่ม ๑, หน้า ๔๘)

๒.๗ ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ดังในตอนที่พราณบุญจะขอติดตามพระสุธนไปในการติดตามนางมโนห์รา พราณบุญได้กล่าวกับพระสุธนว่า

พราณบุญทูลดอง ข้าแต่ได้ละออง ขอรอบบาท
จะตามเสด็จไป ในไพรพดุกษา กว่าจะสิ้นชีวา กับฝ่าธุลี
พราณบุญบังคม ยอกรประนม กราบทูลดองไข
รักบุตรภรรยา จะว่าไปไซ้ ทูลเกล้าเป็นใหญ่ จะไม่ภักดี
อันเจ้ากับข้า จ้าจะอาสา รongบาททศศรี
ชีวิตเป็นแดน แทนฝ่าธุลี จึ่งจะควรที่ มิได้คิดกาย
เจ้านายทุกขภัย ส่วนตัวจะไพล่ เอาความสบาย
ข้าไม่รักเจ้า บ่าวไม่รักนาย จะเอาแต่ง่าย จะหมายพึ่งใคร

(นางมโนห์ราเล่ม ๓, หน้า ๒๔-๒๕)

๓. วัฒนธรรม ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ คือ

๓.๑ การเลือกพี่เลี้ยงนางนม การเลือกพี่เลี้ยงนางนมเป็นวัฒนธรรมไทยอย่างหนึ่ง ในสังคมไทยระดับสูงจะมีการคัดสรรเลือกพี่เลี้ยงนางนมให้แก่เด็ก โดยพิจารณาคุณสมบัติต่างๆ เช่น มีวงศ์ตระกูลดีรูปร่างสมบูรณ์ หน้าตาดีอายุเหมาะสม กิริยามารยาทดี เป็นต้น ในเรื่องนางมโนห์ราปรากฏวัฒนธรรมด้านนี้ ตอนที่ท้าวอาทิตย์วงศ์คัดสรรพี่เลี้ยงนางนมเพื่อจะเลี้ยงพระสุธน ซึ่งมีวิธีการคัดเลือกพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วน เพื่อให้ได้คนที่ดีที่สุดในรูปร่าง หน้าตา ชาติตระกูล รวมไปถึงลักษณะของเต้านมและคุณสมบัติของน้ำนม ดังคำประพันธ์

สมเด็จพระบิดา
อ่อนแอเอนเอวองค์กลม
ชาติเชื้อเนื้อกระดูก
พงศ์เผ่าเหล่าพระยา
นางนางผิวพรรณขาว
น่านมใสสู้ดี
เลือกสรรเสียไม่เอา
นางนางนมคัดทรวง

.....
พี่เลี้ยงสาวสันทัด
สาวพรหมจารี
รูปร่างนางละคน
จิ้มลิ้มพริ้มเพราตา

สั่งให้หาพระสนม
รูปทรงสมพร้อมลักษณะ
สกุลมีจึงให้หา
มีอชฌาส่วนผู้ดี
นมยานยาวถึงนาภี
นางนางที่นมเป็นพวง
มิให้เฝ้าท้าวลูกหลวง
แต่งตั้งแต่ไม่เข้าการ

รุ่นกำดัดสืบห่าปี
ลูกผู้ดีสรรเข้ามา
ดูละกลงามนานา
ผัดพักตราผิวเป็นนวล

(นางมโนห์รา เล่ม ๑, หน้า ๖-๗)

๓.๒ การแต่งกาย ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รากล่าวถึงการแต่งกายของสตรี ดังในตอนที่ทำวาทิตยวงศ์ นางจันทร์เทวี พระสุรชนและนางมโนห์ราจะกลับเข้าวังหลวง ทำวาทิตยวงศ์สั่งให้มีการเตรียมทางเดิน ตกแต่งให้เป็นระเบียบ สวยงาม มีร้านขายของระหว่างทางโดยจัดสตรีที่มีรูปร่างสวยงามเป็นผู้ขาย ในตอนนี้มีกรบรรยายการแต่งกายของสตรี ลักษณะการแต่งกายน่าจะเป็นการแต่งกายของสตรีในราชสำนักมากกว่าสตรีชาวบ้าน ดังคำประพันธ์

จัดให้สตรี	ที่รูปดี	ทรงศรีเจิดฉาย
ให้นางสาวสาว	นุ่งดาวกระจาย	สาวแท้แม่มา
สาวน้อยจิ้มลิ้ม	ห่มสีทับทิม	อันริมขลิบทอง
กันไรไต้แหวน	ท้าวแขนขายของ	เครื่องถมเครื่องทอง
สาวพรหมจรรย์	นุ่งยกคานี	ห่มสีต่างต่าง
ริ้วทองเจียรบาด	โหมศดาตลายบาง	นั่งร้านสองข้าง
		ที่ทางจะไป

(นางมโนห์รา เล่ม ๑, หน้า ๗๔-๗๕)

๓.๓ ความมีสัมมาคารวะ ดังในตอนที่พราหมณ์นำพราหมณ์เมืองปัญจาลที่จะมาหา

พญานาคชมภูจิตรแล้ว พญานาคนำพรานบุญลงไปเมืองบาดาล ให้พรานบุญนั่งบนแท่นที่ประทับเดียวกับพญานาค พรานบุญแสดงความมีสัมมาคารวะ ความเคารพต่อพญานาค ไม่นั่งร่วมแท่นที่ประทับด้วย เพราะพญานาคชมภูจิตรเป็นกษัตริย์และพรานบุญเป็นเพียงสามัญชน ดังคำประพันธ์

ครั้นถึงวังแล้ว พานั่งแท่นแก้ว ร่วมอาสน์อำไพ
เรียกว่าเป็นมิตร ชอบชิดพิสมัย นายบุญพรานไพร นบนอบขอบกาย
ท่านเป็นกษัตริย์ เสวยทิพย์สมบัติ พิกพเพริศพราย
ตัวเป็นพรานป่า ท่านว่าสหาย เจียมจิตคิดกาย คำนับอภิวันท์
(นางมโนห์ราเล่ม๑, หน้า๑๕)

๓.๔ การกล่าวคำทักทาย การกล่าวคำทักทายเป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งในการติดต่อสมาคม ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราแสดงถึงธรรมเนียมไทยด้านนี้ดังในตอนที่ทำวาทิตยวงศ์และทำวาทะพราหมณ์ได้กล่าวทักทายกันเกี่ยวกับโรคภัย กิจการบ้านเมือง อาหารการกิน ประชาชน สภาพอากาศ การค้าขาย การต่างประเทศที่เรียกว่า“กล่าวสามัคคี” ใช้สำหรับกษัตริย์กล่าวทักทายกัน ดังคำประพันธ์

หกกษัตริย์สวสม ระรื่นชื่นชม ภิรมย์हरษา
ด้วยได้รู้จัก พร้อมพัศตร์เจรจา ถ้อยตรัสวังนา ตามประเพณี
ต่างองค์ถามไถ่ ถึงความป่วยไข้ โรคภัยเสียดสี
กิจการนครา โภชนาสาลี บริบูรณ์พูนมี เปรมปรีดีฉันใด
หนึ่งราชปัจจา ข้าฉันทเสมา ผาสุกเป็นไฉน
เมืองบ้านด่านแดน แวนแคว้นภพไตร ฝนฟ้าไร ทำได้ง่ายดาย
ฤาหนึ่งถูกคำ แยกไทยไปมา ถูหาซื้อขาย
มากชุมชนเย็น ไม่เป็นอันตราย สุขเกษมเปรมปราช อยู่ฤาฉันใด
(นางมโนห์ราเล่ม๔, หน้า๖๒-๖๓)

๓.๕ การแสดงมหรสพและการละเล่น ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราแสดงถึงมหรสพและการละเล่น รวมทั้งกีฬาของไทยดังในตอนจัดงานอภิเษกพระสุชนกับนางมโนห์รา ทำวาทิตยวงศ์จัดให้มีการสมโภช ๗ วัน โดยมีการแสดง การละเล่นต่าง ๆ ดังตัวอย่างคำประพันธ์

โขน

โขนเล่นประชัน โรงช้างหนึ่งนั้น ทศกัณฐ์พานาง
สดาชูปักยี ออกตีกกลางทาง ถอดธำมรงค์ขว้าง ปีกหักตกลง
(นางมโนห์รา เล่ม ๒, หน้า ๓)

ละคร

ละครประชัน โรงช้างหนึ่งนั้น ไชยทัตตราชา
รับสั่งให้ร้อง เมื่อต้องคุณยา จับเถรศรัทธา เอามาโบยตี
(นางมโนห์รา เล่ม ๒, หน้า ๓-๔)

จ้ว

มีจ้วประชัน ถ้วนคดีด้วยกัน จี้นิ้วเจรจา
สินไทไหลเลียน เอียนจิวหอลา ไม่รู้ภาษา ได้ยินแต่เสียง
(นางมโนห์รา เล่ม ๒, หน้า ๕)

ระเบ็ง

พวกหนึ่งระเบ็ง ธนูชูลีง อิงมยุรา
ยืนเป็นสองแถว โขนตัวไปมา ดิน้องร้องว่า ครลบทังปวง
(นางมโนห์รา เล่ม ๒, หน้า ๖)

ลอดบ่วง

เล่นตามตำรา มีสืบสืบมา สำหรับการพลวง
พวกหนึ่งนั้นไซ้ จิ้นไม้ลอดบ่วง ดินเกี่ยวเหนียวหน่วง หัวห้อยโคงเตง
(นางมโนห์รา เล่ม ๒, หน้า ๖)

๔. ประเพณี ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราปรากฏประเพณีไทยที่สำคัญคือ
๔.๑ ประเพณีทำขวัญเด็ก ดังในตอนที่พระสุธนประสูติหลังจากทำวาทิตยวงศ์คัด
เลือกพี่เลี้ยงนางนมแล้ว ก็จัดให้มีพิธีทำขวัญพระสุธน ดังคำประพันธ์

สมเด็จพระทรงธรรม	ให้ทำขวัญพระลูกยา
พระญาติวงศ์	พร้อมพักตราออบเรียงราย
บายศรีทั้งสองข้าง	ภูษาบางหุ้มเห็นลาย
วงศาทั้งสองฝ่าย	มามากมายนั่งแฉงัน

ถึงฤกษ์มงคลใหญ่
ให้พรทุกสิ่งอัน

.....
นักปราชญ์ราชบัณฑิต
อวยพรพระโสมศรี
เทียนติดแว่นแก้วฟ้า
ผู้เฒ่าเข้าใจการ

จุดเทียนชัยเชิญทำขวัญ
บ้างรำพันไปไม่วาย

ปุโรหิตแลพรหมณี
น้ำสังข์รดจากพรหมณี
จุดเวียนขวาตามธรรมา
อย่างโบราณสืบสืบมา

(นางมโนห์ราเล่ม ๑, หน้า ๘)

๔.๒ ประเพณีสู่ขวัญ ในเรื่องนางมโนห์ราได้สะท้อนให้เห็นประเพณีการสู่ขวัญ ในตอนที่ท้าวอาทิตย์วงศ์พระบิดาของพระสุรนสั่งให้พรหมณ์ประจำราชสำนักทำพิธีรับขวัญนางมโนห์รา ด้วยเหตุตอนที่นางถูกพรานบุญจิบ และพาเดินมาในป่า ทำให้นางตกใจกลัว อาจทำให้ขวัญของนางหายไป จึงทำพิธีเรียกขวัญเชิญขวัญมาอยู่กับตัวเพื่อนางจะได้มีความสุข รวมทั้งการทำพิธีสู่ขวัญพระสุรนด้วย ดังคำประพันธ์

ได้ฤกษ์มงคลใหญ่
พรหมณ์เฒ่าคิดชอบที่
จำให้ขวัญต่อขวัญ
ประพุดตามพิสัย
คิดแล้วตั้งนะโม
เชิญขวัญพระกุมาร
ออกไปรับขวัญนาง
พบแล้วอย่าชมซ้ำ
ขวัญเอ๋ยเห็นนาดี
อย่าซ่อนอยู่ในคง

.....
จุดเทียนติดแว่นแก้ว
เวียนซ้ายมาหาขวา
แล้วเอาใบพลูดับ
ใบกวนนั้นเข้าไป

จุดเทียนชัยเบิกบาศรี
ขวัญเทวีลืออยู่ไพร
ไปเชิญกันมาจึงได้
ทั้งนี้ไซ้จึงควรการ
เสียงเคิบโตว่าวัดการ
อย่านิ่งนานเร่งลั่นลา
ซึ่งแรมร้างค้างอยู่ป่า
เชิญขวัญมาสู่พระองค์
ตกใจหนีที่สระสรง
คืนมาคงพระกายา

นั่งเป็นแถวรอบสองรา
ครั้นครบสรรพรับเทียนชัย
อัครวิบตามพิสัย
ต้องสองให้พลางอวยพร

(นางมโนห์ราเล่ม ๑, หน้า ๗๑-๗๓)

ด้านคุณค่าทางสังคม

วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราได้ให้คุณค่าที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านทั้งด้านคำสอนในทางพระพุทธศาสนาและการประพฤติปฏิบัติตนคือ คำสอนเรื่องความกตัญญูกตเวที ความอดสาหะพากเพียร ความจงรักภักดีเรื่องไตรลักษณ์ กิเลส วัฏสงสาร เรื่องการประพฤติปฏิบัติตน มีทั้งการประพฤติปฏิบัติตนของสตรี และการประพฤติปฏิบัติตนของผู้นำ ดังตัวอย่างคำประพันธ์ ตอนที่ท้าวอาทิตย์วงศ์สั่งสอนพระสุรินในการทำศึกสงคราม การเป็นผู้นำกองทัพ การปกครองผู้ใต้บังคับบัญชา

ถูกรักจักไป อย่าได้ไวใจ ศึกษาใหญ่เข้มนั้น
ได้ถอนผ่อนปรน ไพรพลจัดกัน คุก่ายหลายชั้น มั่นคงจงดี
อย่าให้ประมาท ทะนงองอาจ คิดควรถ้วนถี่
เรากี่ว่าเรา เขาว่าเขาคี อย่าหมิ่นไพร ว่าดีแต่เรา
อย่าฟังคำคน อย่าเชื่อใจคน อย่าเชื่อใจเขา
ดริกครองพระทัย เห็นได้จึงเอา อย่าคิดใจเบา ต่อราชไพร

ผู้ใดทำผิด ประหารชีวิต ให้สิ้นสังขาร
ด้วยมิตั้งต่อ ในข้อราชการ ใครชอบโปรดปราน พระราชทานยศนาม
ให้เจียดกระบี่ ทั้งพานพระศรี สัปทนคานหาม
ด้วยไม่ย่อท้อ ตั้งต่อสงคราม พระราชทานตาม ความชอบเขามา

(นางมโนห์ราเล่ม ๒, หน้า ๒๐-๒๑)

สรุป

การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราศึกษาโดยปริวรรตต้นฉบับตัวเขียนเป็นอักษรไทยปัจจุบัน โดยมุ่งศึกษาด้านตัวอักษร และอักษรวิธีที่ใช้บันทึกวรรณกรรมเรื่องนี้และศึกษาวิเคราะห์ในด้านเนื้อหาของเรื่อง ศิลปะการใช้ภาษาเชิงวรรณศิลป์ ภาพสะท้อนสังคม ตลอดจนคุณค่าทางสังคม

ผลการศึกษาวิเคราะห์ปรากฏว่า ต้นฉบับลายมือบันทึกเป็นอักษรไทย ภาษาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รูปแบบอักษร อักษรวิธีแตกต่างจากปัจจุบัน ลายมือไม่สวยงาม ไม่สม่ำเสมอตลอดทั้ง ๔ เล่ม อักษรวิธีส่วนใหญ่เขียนตามการออกเสียง มีการใช้เครื่องหมายแทนสระ และเครื่องหมายประกอบการเขียน เช่น ฟันหนู ฟันทอง ฟองมัน นึกหิต ถากบาท เป็นต้น

วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์รา มีเนื้อเรื่องมาจากนิทานชาดกเรื่องพระสุธนชาดก วรรณกรรมเรื่องนี้มีการผูกเรื่องทั้งโครงเรื่อง เนื้อเรื่อง ลักษณะนิสัย พฤติกรรมของตัวละครเกี่ยวโยงสัมพันธ์กัน และแสดงถึงสาระสำคัญของเรื่องอย่างชัดเจน วรรณกรรมเรื่องนี้มีแนวเรื่องเป็นประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ ตัวละครในเรื่องมีทั้งมนุษย์และอมมนุษย์ ตัวละครเอกของเรื่องเป็นกษัตริย์มีความรู้ความเชี่ยวชาญในการใช้อาวุธ มีบุญบารมี ตัวละครปรีกษาเป็นต้นเหตุให้ต้องพลัดพรากจากพระเมสสิ ทำให้ต้องผจญภัย แสดงความเก่งกล้าสามารถ และในที่สุดเรื่องจบด้วยความสุข

ลักษณะการแต่งวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราเป็นไปตามรูปแบบวรรณกรรมและนิทานชาดก คำประพันธ์ประกอบด้วยกาพย์ยานี กาพย์ฉบัง กาพย์สุรางคนางค์ และพิลาป ลักษณะการใช้คำส่วนใหญ่ใช้ถ้อยคำเรียบง่าย มีความหมายตรงตามที่ต้องการ มีการใช้คำเก่า คำแปลก คำตามสำเนียงท้องถิ่นที่ทำให้เรื่องแปลก น่าสนใจ มีการใช้คำโวหารที่ทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้มีความงาม ความไพเราะ นอกจากนี้ปรากฏวิธีการประพันธ์ที่เป็นลักษณะเฉพาะของผู้แต่งคือ การบรรยายอย่างรวบรัด การอธิบายของผู้แต่งที่เพิ่มเติมจากเนื้อเรื่องเดิม การเรียงคำแปลกอันทำให้เห็นถึงความเป็นวรรณกรรมพื้นบ้านอย่างเด่นชัด

การศึกษาวิเคราะห์ในเชิงสังคม วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนห์ราสะท้อนภาพสังคมด้านต่าง ๆ คือ ความเชื่อ ค่านิยมของสังคมไทยรวมทั้งวัฒนธรรม ประเพณีไทย ด้านความเชื่อมีทั้งความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่เด่นชัดที่สุดคือ ความเชื่อเรื่องกรรม ความเชื่อพื้นบ้าน ได้แก่ ความเชื่อทางไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ ด้านค่านิยมของสังคมไทย วรรณกรรมเรื่องนี้สะท้อนค่านิยมของสังคมไทยทั้งค่านิยมในอดีตและค่านิยมที่ยังประพฤติปฏิบัติอยู่ในปัจจุบัน ด้านวัฒนธรรม ประเพณีแสดงให้เห็นถึงประเพณี วัฒนธรรมไทยด้านต่าง ๆ ที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนไทย และบ่งบอกถึงความเป็นไทยอย่างชัดเจน

.....

รายการอ้างอิง

- กรมศิลปากร, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (๒๕๒๕). สมุดภาพวิวัฒนาการการแต่งกายสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.
- ก่องแก้ว วีระประจักษ์, บรรณาธิการ. (๒๕๓๐). จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามัญ นิติบุคคลสหประชาพานิชย์.
- กุสุมา รัชมณีย์. (๒๕๓๔). การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- กุลลาบ นัลลิกะมาส. (๒๕๒๘). วรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- _____. (๒๕๑๘). คติชาวบ้าน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ชำนาญ รอดเหตุภัย. (๒๕๒๔). รามเกียรติ์ปริทัศน์. นครปฐม: โรงพิมพ์วิทยาลัยนครปฐม.
- ศรีศิลป์ บุญจรรย์. (๒๕๓๐). วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธวัช ปุณโณทก. (๒๕ ๔๕). ตัวอักษรที่ใช้บันทึกในเอกสารลายมือวรรณกรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. วารสารวิจัยบูรพาศึกษา, ๑ (๑), ๖ - ๒๓.
- _____. (๒๕๔๐). วิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นเชิงเปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- _____. (๒๕๒๕). วรรณกรรมท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๓๘). ปัญญาสาขาค: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง.
- นางมโนहर. (๒๕๓๒). หอสมุดรชมังคลาภิเษก จังหวัดจันทบุรี หนังสือสมุดไทย อักษรไทยภาษาไทยเส้นหมึก.
- ประจักษ์ ประภาพิตยากร. (๒๕๒๒). ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีและวรรณกรรมเอกของไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชินอักษรการพิมพ์.
- มณี พยอมยงค์. (๒๕๒๕). ความเชื่อของคนไทย. ในวัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติความเชื่อ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยรามคำแหง. คณะมนุษยศาสตร์. ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก (๒๕๓๑). พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. ๒๕๓๐. กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช.

รัชนิกร เสรฐโฐ. (๒๕๓๒). *โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๓๑). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕* (พิมพ์ครั้งที่ ๔).

กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.

วิชาญ สว่างพงศ์. (๒๕๒๐). *การวิเคราะห์ค่านิยมจากวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ (ช่วงสมัยรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๓)*. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

สมทรง กฤษมโนรณ. (๒๕๒๕). *พระสุทธนามมโนห์รา*. ลพบุรี: วิทยาลัยครูลพบุรี.

สมปรารถนา ลายกนก. (๒๕๔๑). *เพียงความทรงจำกับสมุดข่อยในยุคข้อมูลข่าวสาร*. วารสารวิชาการ, ๑ (๑), ๖๔ - ๖๘.

สุกัญญา สุจนาย. (๒๕๒๐). *นิทานพระสุธน-นางมโนห์รา: การศึกษาในระเบียบวิธีภูมิ-ประวัติ*.
กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุพัตรา สุภาพ. (๒๕๓๔). *สังคมและวัฒนธรรม ค่านิยม ครอบครัว ศาสนา ประเพณี*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

เสขย์ เกิดเจริญ. (๒๕๓๑). *ภาพลักษณ์สาวเครือพระสุธน*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏราชวิทยาลัย.

เสฐียร โกเศศ (พระยาอนุมานราชธน). (๒๕๐๗). *การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์พระนคร*.
ราชบัณฑิตยสถาน.

อุดม หนูทอง. (๒๕๒๓). *พื้นฐานการศึกษาวรรณคดีไทย*. สงขลา: โรงพิมพ์เมืองสงขลา.

.....